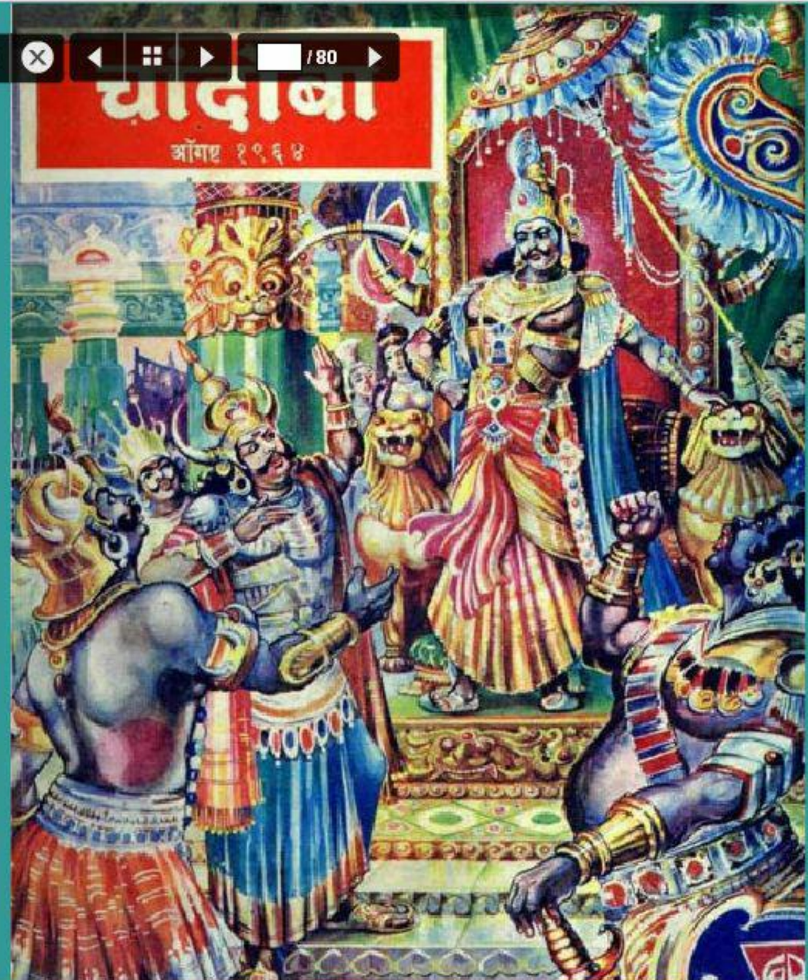

ऑगस्ट १९६४

भारताचा इतिहास

विजयनगर साम्राज्याची स्थापना कशी झाली याविषयीं अनेक किंवदंती व गोष्टी रूढ आहेत.

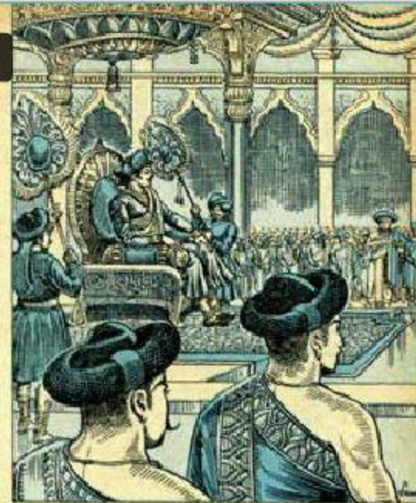
असें सांगतात कीं संगम नांवाच्या एका गृहस्थाला पांच मुलें होतीं. त्यांत हरिहरराय व बुक्कराय पुढें प्रसिद्ध झाले. पांच भावंडांनीं मिळून तुंगभद्रा नदीच्या दक्षिण तीरावर, उत्तरी तीरावरच्या अनेगोन्दी कोटासमोर विजयनगर शहर निर्मिलें व विजयनगर राज्य स्थापन केलें.

या भावंडांना या नगराची व साम्राज्य स्थापन करण्याची प्रेरणा माधव विद्यारण्य व त्यांचा भाऊ सायन यांच्याकडून मिळाली. दोघे ब्राह्मण होते व विद्वान पंडित होते. वेदांचें सायन भाष्य याच सायननें लिहिलें.

कांहीं लोकांच्या मतें हे पांच भाऊ तेलुगु भाषी प्रांतांतले निवासी होते. काकतीयांच्या राज्यांतून येऊन तुंगभद्रेच्या काठीं येऊन राहूं लागले होते.

एवढें खरें कीं हरिहरराय, बुक्कराय व त्यांच्या तिघां भावांनीं उत्तरेकडून मुसल्मानांच्या ज्या स्वाऱ्या झाल्या त्यांना आपलें शौर्य व साहस दाखवून तोंड दिलें व त्यांना या कामीं बरेंच यश पण मिळालें.

या भावांनीं परकीय सत्ता, धर्म, सभ्यता व संस्कृति यांचा प्रभाव कमी करण्याच्या कामीं आपली सर्व शक्ति खर्चीं घातली व सुमारें तीन शतकें भारतीय संस्कृतीचें रक्षण केलें. त्याचप्रमाणें बहमनी राज्य दक्षिणेकडे किंवा उत्तरेकडे वाढूं दिलें नाहीं. त्या वेळच्या देशाच्या राजनैतिक स्थितीची गुरुकिल्लीच जणुं कांहीं विजयनगरच्या हातीं होती, असें ऐतिहासिकांचें मत आहे. भारताच्या इतिहासांत विजयनगर साम्राज्याला महत्व मिळण्याचें मुख्य कारण हेंच होय.

विजयनगरच्या गादीवर संगम घराण्याचे राजपुरुष राज्य करीत होते. पहिल्या बुक्कराय व पहिल्या हरिहरराय यांच्या कारकीर्दींत होयसळांच्या राज्याचा बराच भाग विजयनगर साम्राज्यांत सामील झाला. १३७४ मध्यें बुक्करायनें चीन देशांत आपला राज्यदूत पाठविला. सन् १८७८-७९ मध्यें त्याच्या मृत्यूनंतर त्याचा मुलगा द्वितीय हरिहरराय हा गादीवर बसला. त्यानें आपल्या नांवाबरोबर 'महाराजाधिराज राजपरमेश्वर' ही उपाधि धारण केली. त्याच्या राज्यांत सर्वत्र शांतता नांदत होती. शिलालेखांच्या आधारें असें कळतें कीं त्याच्या कारकीर्दींत विजयनगर व मुसल्मान यांचीं परस्पर युद्धें झालीं होतीं.

बहमनी राज्यासारखींच विजयनगराचें राज्य व इतर राज्यें यांची आपसांत युद्धें होत होतीं. सन् १३७८ मध्यें द्वितीय हरिहरराय याचा मुलगा द्वितीय बुक्कराय यानें आपल्या बापाच्या परवानगीनें कृष्णा व तुंगभद्रा या नद्यांच्या मधील रायचूर हा प्रदेश आपल्या राज्याला जोडण्यासाठीं बहमनी साम्राज्यावर उत्तरेकडे स्वारी केली. या प्रदेशासाठीं विजयनगर व बहमनी राज्यें यांचीं युद्धें कित्येक वर्षांपासून चालू होतीं. परंतु या युद्धांत द्वितीय बुक्कराय याचा फिरोज शाह बहमनी याच्या हातीं पराभव झाला. सन १३७७ मध्यें द्वितीय बुक्कराय याला या युद्धाबद्दल नुकसान भरपाई देऊन संधी करावी लागली.

तरी द्वितीय हरिहरराय याच्या कारकीर्दींत विजयनगरचें साम्राज्य दक्षिण हिंदुस्थानांत पसरलें. म्हैसूर, कर्नाटक प्रांत, चंगलपेठ, त्रिचनापल्ली, कांजीवरम वगैरे

राज्यें विजयनगर साम्राज्याला जोडली गेलीं. द्वितीय हरिहर हा शैव होता. तो विरूपाक्ष स्वामीचा भक्त होता. परंतु इतर पंथ व धर्म यांचा तो आदर करी. सन १४०६ च्या ऑगस्ट महिन्यांत तो मरण पावला. त्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्यामुलांत गादीसाठीं भांडणें सुरू झालीं. शेवटीं ५ नोव्हेंबर १४०६ मध्यें प्रथम देवराय गादीवर बसला. बहमनी सुलतानांबरोबर युद्ध करीत असतां अनेक वेळां त्याचा पराभव झाला. सन् १४२२ मध्यें तो मरण पावला.

त्याच्यानंतर त्याचा मुलगा विजय बुक्काराय (अथवा वीर विजय) यानें फक्त कांहीं महिनेच राज्य केलें. त्याच्या नंतर त्याचा मुलगा द्वितीय देवराय हा गादीवर बसला. बहमनी सुलतानांच्या हातीं याचा पराभवदेखील अनेक वेळां झाला. परंतु यानें राज्य व्यवस्थेंत पुष्कळ सुधारणा केल्या. बहमनी सुल्तानांशीं युद्ध करण्यासाठीं त्यानें आपल्या सैन्यांत मुसलमानांना देखील भर्ती केलें. व्यापार वाढविण्यासाठीं त्यानें लक्ष्मणा नांवाच्या एका व्यक्तीला 'दक्षिण समुद्राधिपति' नेमलें. राज्यकार्यांत तो त्याचा उजवा हात पण होता. त्यानें त्याला समुद्र पार व्यापाराची देखरेख करण्याच्या कामावर नेमलें होतें. सन् १४२० मध्यें एक इटलीचा प्रवासी व त्यानंतर १४४३ मध्यें इराण देशाचा राज्यदूत विजयनगरच्या दरबारीं आले. त्या दोघांनीं विजयनगर राजधानी व विजयनगर साम्राज्य यांची फार प्रशंसा केली. तोंपर्यंत विजयनगर साम्राज्य सर्व दक्षिण हिंदुस्थानांत लंकेपर्यंत पसरलें होतें. विजयनगरसाम्राज्याची कीर्ति त्यावेळीं कळसाला पोंचली होती.

प्रह्लाद चरित्र

[२]

हिरण्यकश्यपु तपश्चर्येसाठीं निघाला त्या वेळीं त्याची बायको लीलावती गरोदर होती. त्याच वेळीं इंद्रानें राक्षसांच्या राज्यावर स्वारी केली. त्यानें राक्षसांचा पराभव केला व लीलावतीचें हरण करून तिला बरोबर इंद्रलोकीं घेऊन गेला.

तेव्हां नारदानें इंद्राच्या दरबारीं जाऊन त्याला सांगितलें कीं तूं हिरण्यकश्यपूच्या बायकोला हरण करून घेऊन आला आहेस. पण लक्षांत ठेव ती एक पतिव्रता साध्वी आहे. तिला सोडून दे."

परंतु इंद्रानें नारदाचें ऐकलें नाहीं व म्हणाला–"तिला मुलगा झाला म्हणजे त्याचा वध करून मी तिला सोडून देईन."

तेव्हां नारदानें त्याला सांगितलें कीं तिच्या पोटांत एक हरिभक्त आहे. तें कळल्यानंतर त्यानें तिला सोडून दिलें. नारद लीलावतीला आपल्या आश्रमांत घेऊन गेला आणि त्यानें तिला ज्ञानोपदेश केला. तो उपदेश लीलावतीच्या पोटांत असलेल्या त्या अर्भकाला सहजीं मिळाला.

हाच बालक पुढें भक्त प्रह्लाद या नांवानें प्रसिद्ध झाला. हिरण्यकश्यपूला एकंदर चार मुलें. अनुह्लाद, संह्लाद व ह्लाद अशीं इतर तिघांचीं नावें होतीं. प्रह्लादच सर्वांत प्रसिद्ध झाला. तो एक सुशील मुलगा होता. जन्मल्यापासूनच तो हरिभक्त निघाला. खेळते वेळीं, झोंपते वेळीं, खातांपितांना त्याचें चित्त सदा हरिचरणींच वसत असे.

हरिभक्तीच्या आनंदांत तो कीर्तन करी व नाचे. तो कोणाला तरी उत्तर देई, पण तो कोणाशीं बोल तो हें मात्र दिसत नसे. कधीं त्याच्या डोळ्यांतून आंसवें येत, तर कधीं तो मौनव्रत घेऊन हरीचें ध्यान करी. रात्रं दिवस तो हरिभक्तींत लीन राही.

राक्षसांचा गुरु शुक्राचार्य याला चंड व अपर्क असे दोन मुलगे होते. ते हिरण्यकश्यपूच्या घरींच रहात व इतर मुलांबरोबर प्रह्लादाला पण राजनीति शिकवीत.

विद्याध्ययन करीत असतां प्रह्लाद सर्व ऐकून घेई. परंतु त्याचा त्या विद्येवर कधींच विश्वास बसला नाहीं.

एकदां हिरण्यकश्यपूनें प्रह्लादाला मांडी-वर घेऊन विचारलें—"बाळ, तूं इतके दिवस विद्याध्ययन करीत आहेस. तुला सर्वांत उत्तम विद्या कोणती वाटते ?"

प्रह्लाद म्हणाला—"बाबा! काम, क्रोध, मद, मत्सर या षड्रिपूंनीं मला चारी बाजूंनीं घेरलें आहे. रानांत जाऊन एकांत स्थानीं हरीचें भजन करावें असें मला फार वाटतें."

हिरण कश्यपूला तें उत्तर ऐकून मनस्वी राग आला. तो लीलावतीला म्हणाला—"मुलांचीं मनें कोंवळीं असतात जिकडे वळवावीं तिकडे वळतात. पहा मुलगा बिघडतो आहे. वेळींच काळजी घे."

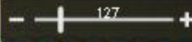
चंड व अपर्क यांना ही बातमी कळली. ते प्रह्लादाला बोलावून एकांत स्थानीं बसले आणि त्याला प्रेमानें कुरवाळून म्हणाले—"बाळा! तूं बुद्धिमान आहेस. नेहमीं खरें बोलतोस. हरिभजनाचें हें खूळ तुला कोणी लावलें ? इतर मुलांच्या डोक्यांत हें खूळ कसें नाहीं शिरलें ?"

"देवाची मायाच अशी कांहीं आहे कीं तीमुळें मनुष्याच्या हृदयांत आप-पर भाव उत्पन्न होतो. हा भ्रमाचा फेर ब्रह्मदेवाला देखील त्रास देतो. मग तुमच्या आमच्या सारख्या मर्त्यलोकांतील लोकांची गोष्टच नको सांगायला. लोहचुंबकासारखा हरि माझें मन व हृदय आकृष्ट करतो. म्हणून तुम्ही जें कांहीं बोलतां व मला स्वतःला जें कांहीं सुचतें त्यांतला भेद मला कळतो." प्रह्लाद म्हणाला.

तें उत्तर ऐकून दोघा गुरूंना प्रह्लादाचा जास्तच राग आला. म्हणाले—"चंदन वनासारख्या या दैत्य वंशाचा नाश करण्या-साठीं त्या विष्णूनें स्वतः कुऱ्हाड होऊन तुला तिचा दांडा केलेला दिसतो आहे." प्रह्लाद गुरू जे सांगत ते निमूटपणें ऐकून घेई. कांहीं काळलोटल्यावर दोघा गुरूंची खात्री झाली कीं प्रह्लादाच्या डोक्यांतलें खूळ गेलें असावें. ते त्याला हिरण्यकश्यपू-कडे घेऊन गेले.

हिरण्यकश्यपूनें प्रह्लादाला मांडीवर घेऊन प्रेमानें विचारलें—"बाळ! तू इतके दिवस विद्याभ्यास केलास. तुला कोणती विद्या सर्वांत जास्त आवडती ?"

प्रह्लाद म्हणाला–

" श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥

ही नवविधा भक्ति सर्वांत उत्तम विद्या आहे पितृवर!"

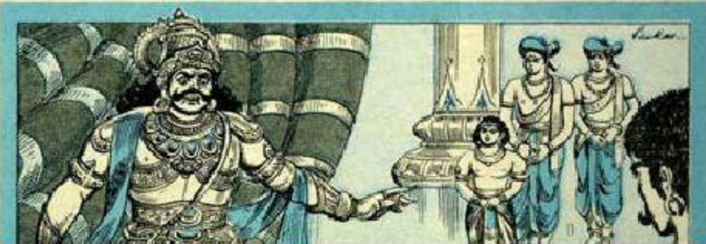
हिरण्यकश्यपूला दोघां गुरूंचाच राग आला. तो त्यांना म्हणाला–"माझ्या पदरचें खाऊन तुम्ही माझ्या शत्रूचें स्तवन करायला शिकवलेंत माझ्या मुलाला!

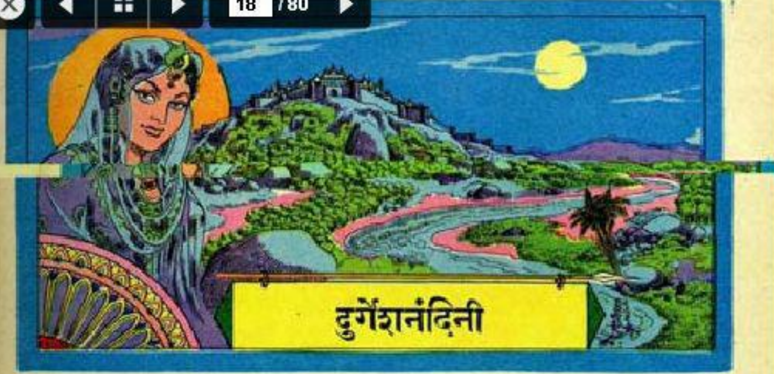
दोघे गुरु म्हणाले–"महाराज! ही विद्या त्याला शिकून मिळालेली नाहीं. अशी विद्या शिकून मिळत पण नाहीं. जन्मतच ही विद्या अवगत होते."

तें ऐकून हिरण्यकश्यपूनें आपला राग प्रह्लादावर काढला. त्याला मांडीवरून जमिनीवर आपटीत तो विचारूं लागला– "दुष्टा! कोठून रे शिकून आलास ही विद्या?

"इंद्रियांचें ज्ञान शून्य झाल्यावर संसार सागरांत बुडणाऱ्या हरिभक्ताच्या हृदयांत ती आपोआप उपजते."

तें ऐकून हिरण्यकश्यपूनें सैनिकांनाबोलवून प्रह्लादाला डोळ्यासमोरून घेऊन जायला सांगितलें. म्हणाला–"याचा वध करा. याच्या चुलत्याचा ज्यानें वध केला त्याची आराधना करणारा माझ्या पोटीं जन्माला आलेला खपणार नाहीं. हा माझ्या शत्रूचा मित्र तो माझा शत्रू. पांच वर्षाच्या वयापासून ज्यानें बापाशीं वैर करावयाचें ठरविलें तो पुढें काय करणार नाही हें सांगणें अशक्य आहे. हा मुलगा माझा असला म्हणून काय झालें. हाताला रोग झाला तर आपण हात कापून टाकतोंच की नाहीं! त्याला पुरून टाका, आगींत जाळा, काय वाटेल तें करा. याचा शेवट झाला पाहिजे."

दुर्गेशनंदिनी

पावसाळा नुकताच सुरू झाला होता.

संध्याकाळची वेळ होती. विष्णुपुराहून मंधारनला जाण्याऱ्या वाटेवर एक तरुण घोडेस्वार एकटाच जात होता. तो त्यावेळीं ज्या जागीं होता तें एक विस्तीर्ण सपाट मैदान होतें. काळोख पडेल या भीतीनें त्यानें आपला घोडा भरधांव सोडला होता.- मैदान पार करून जाईपर्यंत सूर्यास्त झाला व आकाश मेघाच्छादित झाल्यामुळें इतका काळोख पडला कीं पुढें वाट दिसेनाशी झाली. वीज चमकली कीं पुढील वाट दिसे. तेवढ्यांत जातां येईल तितका तो पुढें जात होता.

आणखी कांहीं वेळानें सोसाट्याचा वारा सुरू झाला. घोडा नेईल तिकडे जायचें असें त्यानें मनाशीं ठरविलें असावें. कारण हातांतली लगाम सैल झाली होती.

कांहीं अंतर चालून गेल्यावर घोड्याचा पाय दगडाला लागल्याचा आवाज झाला. त्याच वेळीं वीज चमकली आणि त्या तरुणाला समोर एक इमारत दिसली. त्यानें खालीं उतरून पाहिलें तेव्हां पायरीला घोड्याचा पाय लागला होता हें कळलें. त्यानें घोड्याला तेथेंच एका झाडाला बांधून ठेवलें आणि निवाऱ्याची जागा मिळेल या आशेनें तो पायऱ्या चढूं लागला. पुन्हां वीज

श्री बंकिमचंद्र चट्टोपाध्याय

चमकली आणि त्यालासमोर एक देऊळ दिसलें. त्याला दुरून हीच पांढरी इमारत दिसली होती.

देवळाचें दार बंद होतें. त्यानें हात लावून चाचपून पाहिलें तेव्हां आंतून कडी लावली असल्याचें त्याला समजलें. यावेळीं या निर्जनस्थानीं कोण आहे बुवा ! त्याला आश्चर्यच वाटलें.

पाऊस सुरू झाला. त्यानें बाहेरून दार खडखडवून पाहिलें. पण कोणी दार उघडलें नाहीं. धक्के मारून दार फोडून आंत जावें असें एकदां त्याला वाटलें. पण तसें करणें बरोबर नाहीं असा विचार करून त्यानें हातानेंच जोरजोरानें दार वाजवायला सुरवात केली. आंतली कडी तुटली व वाऱ्याच्या तडाख्यामुळें दार एकदम उघडलें गेलें. तरुण आंत गेला. त्याला आंत बारीक पुसट आवाज ऐकूं आला. कोणीतरी बोलत होतें. वाऱ्याच्या झोंक्यानें दिवा विझला. म्हणून कोण बोलत आहे हें कळायला कांहीं मार्ग नव्हता.

त्यानें देवाला नमस्कार केला व विचारलें— "कोण आहे आंत !" त्याचें उत्तर त्याला मिळालें नाहीं. पण बांगड्यांचा आवाज मात्र झाला.

त्यानें दार बंद केलें व ऐकूं जाईल अशा स्पष्ट व करड्या आवाजांत म्हणाला— "आंत जो कोणी असेल त्याला मी सांगत आहें. मी या दाराजवळ बसून विश्रांति घेत आहें. माझ्या हातांत तलवार आहे. आंतून कोणी येऊन ढवळाढवळ केली तर त्याला शिक्षा द्यायला ही तलवार समर्थ आहे. आंत कोणी स्त्रीच असेल तर तिनें निश्चितपणें विश्रांति घ्यावी. तिच्या केसालाहि धक्का लागूं देणार नाहीं."

थोड्या वेळानें एक बायकी आवाज स्पष्ट ऐकूं आला—"कोण आपण ?"

तो प्रश्न ऐकून व एका स्त्रीचा तो आवाज आहे हें ओळखून तो तरुण चकित झाला. त्यानें प्रश्नाचें उत्तर देण्याऐवजीं उलट प्रश्नच केला—"मी कोण आहे, कळल्यानें तुम्हांला काय फायदा ?"

"नाहीं, आम्ही भ्यालों होतों. म्हणून विचारलें." त्याच आवाजांत उत्तर मिळालें.

"मी एक तरुण आहें. तुम्ही कोण हें कळेपर्यंत मी आपल्याविषयीं कांहींच सांगू इच्छित नाहीं. तुम्हांला कोणत्याहि प्रकारें त्रास किंवा कष्ट होणार नाहीं, एवढेंच मी सांगूं शकेन." तो तरुण म्हणाला.

"आपल्या त्या उत्तरानें आम्हांला धीर आला व जीव भांड्यांत पडला. इतका वेळ मन खालीवर होत होतें व मनांत धाकधूक वाटत होती. आम्ही संध्याकाळीं शैलेश्वराच्या दर्शनासाठीं देवळांत आलों होतों. आंत पाऊल टाकल्यापासून सोसाट्याचा वारा सुरू झाला व त्या पाठोपाठ पाऊस पडूं लागला. आमच्या बरोबर आलेले लोक पुजा संपल्यावर यावें असें समजून आम्हांला पोंचवून निघून गेले. वाहनें पण परत गेलीं. अशा तऱ्हेनें आम्ही येथें अडकून पडलों आहों." स्त्री म्हणाली.

"कांहीं काळजी नाहीं. रात्रभर येथेंच विश्राम करा. उजाडल्यावर तुम्हांला तुमच्या घरीं मी पोंचता करीन." तरुण म्हणाला.

"शैलेश्वर आपलें कल्याण करो !" ती स्त्री म्हणाली.

मध्यरात्रीच्या सुमारास वारा व पाऊस ओसरला. तरुण म्हणाला—"मी जवळच्या खेडे गांवांतून दिवा घेऊन येतों. तोंपर्यंत तुम्ही येथेंच निश्चितपणें बसून रहा."

आंतून ती स्त्री म्हणाली—"दिव्यासाठीं फार दूर जायची गरज नाहीं. पुजाऱ्याचें घर जवळच आहे. तो रानांत राहतो म्हणून

त्याच्याकडे सतत विस्तव पण खात्रीनें असणार."

तरुण देवळांतून बाहेर आला. त्यानें दार लोटून घेतलें. बाहेर दुधासारखें स्वच्छ चांदणें पडलें होतें. चांदण्यांत त्याला जवळच देवळाच्या चौकीदाराचें घर दिसलें. त्यानें जाऊन चौकीदाराला जागें केलें. परंतु चौकीदार दार उघडून बाहेर येईना. त्याला भीति वाटत होती. अवेळीं मध्यरात्रीं वारा व पाऊस चालू असतां कोण येणार! दाराच्या फटींतून त्यानें तरुणाला पाहिलें. तरुणानें फुकटांत दिवा मागायला आलों नाहीं. बक्षिस देईन असें सांगितल्यावर चौकीदारानें दिवा लावून दिला. तरुण दिवा घेऊन देवळांत आला. देवळांत संगमरमरी दगडाचें शिवलिंग होतें. त्याच्या पलीकडे त्याला दोन कुलीन स्त्रिया उभ्या असलेल्या दिसल्या. एक वयानें तरुण होती. तिनें दिवा आंत आल्याबरोबर डोक्यावर पदर घेतला व पदरा आड तोंड करून उभी राहाली. तिच्या वस्त्रावरून व आभूषणांवरून ती कुलीन व उच्च घराण्यांतली स्त्री आहे हें सहज कळण्यासारखें होतें.

दुसऱ्या स्त्रीचें वय सुमारें पसतिशाच्या घरांत असावें. ती त्या तरुणीची दासी असावी असें तरुणाला वाटलें. पण ती फक्त दासी नाहीं हें दाखविण्याचा प्रयत्न मात्र तिनें बराच केला. तिच्या बोलण्या-वागण्यावरून तें ओळखायला विशेष कठिण नव्हतें. एक गोष्ट लक्षांत आल्याशिवाय राहाली नाहीं, त्या बंगाली स्त्रिया नव्हत्या, पश्चिमकडील प्रांतांतल्या होत्या.

सर्व बाजूला चांगला उजेड पडेल अशा तऱ्हेनें दिवा ठेवून तो तरुण दोघींच्या समोर उभा राहिला. दोघींना तो चांगला दिसला. त्याचें वय पंचविसाबाहेर नसावें. रुंद छाती, आजानुबाहु, देहाची उंच काठी, एक सुंदर राजपुरुषाची सर्व लक्षणें होतीं. रंग गोरा, हलक्या पोपटी रंगाचीं वस्त्रें कमरेला लोंबत असलेली तलवार. उजव्या हातांत भाला व डोक्याला पांढरा शुभ्र फेटा पाहून तो एक रजपूत वीर आहे यांत शंकाच नव्हती.

त्याला व त्या स्त्रियांना परस्परांची ओळख व्हावी असें फार वाटलें. त्यानेंच प्रथम औत्सुक्य दर्शविलें. म्हणाला—"उच्च कुलीन घराण्यांतल्या दिसतां आहां. म्हणून तुमची ओळख विचारतांना मनाला थोडा संकोच वाटत आहे. कांहीं कारणामुळें मला स्वतःची ओळख सांगणें शक्य नाहीं, पण तसा प्रश्न तुमच्यासमोर नाहीं. म्हणून तुमचा परिचय कळावा असें मात्र फार वाटतें."

दासीसारखी वाटत असलेली स्त्री म्हणाली—"बायकांनीं स्वतःची ओळख कशी काय सांगायची? त्यांनीं मागें किंवा बाजूला दृष्टिआड राहण्यांतच त्यांचा गौरव आणि शोभा आहे. त्यांना हुद्दा नसतो कीं कांहीं धंदा नसतो. कोणाचें नांव घेऊन त्यांनीं

ओळख सांगायची? पतीचें नांव तोंडानें उच्चारणें त्यांना शोभत नाहीं."

तरुण त्यावर कांहींच बोलला नाहीं. त्याचें मन त्या तरुणीकडे आकृष्ट होत होतें व ती आपल्या दासीच्या आड उभी राहून मधून मधून पदराबाहेर तोंड काढून त्या तरुणाकडेच पहात होती. तिच्यावर एकदां दृष्टि पडल्यापासून त्याची नजर तेथें अटकून राहिली. इतकें सौंदर्य त्यानें आयुष्यभरांत पूर्वीं कधीं पाहिलें नव्हतें.

परस्परांच्या नजरा भिडल्या व दोघांच्या मनाचें समाधानपण झाल्यासारखें भासलें.

तरुणाकडून कांहीं उत्तर न आलेलें पाहून व दोघांच्या नजरा भिडलेल्या पाहून ती स्त्री तरुणीच्या कानाजवळ तोंड नेऊन हळूच म्हणाली—"साक्षात् शैलेश्वराच्या समोरच स्वयंवराचा विचार आहे वाटतें."

डोळे वटारल्यासारखे करून पण गालां-तल्या गालांत हंसत ती तरुणी म्हणाली—"पुरे कर ग!"

प्रेमपाशांत गुरफटल्यानंतर आपल्या सखीला कष्ट सहन करावे लागतील व म्हणून वेळींच तिला बाहेर काढण्याच्या विचारानें ती तरुणाला म्हणाली—"या वादळांत सांपडून आम्ही बराच वेळ येथें अडकून राहालों. आतां पाऊस थांबला आहे व वारा पण थांबला आहे. म्हणून आम्ही हळूहळू घरीं जाऊं."

"मलादेखील पुढें जायचें आहे व ठरल्या जागीं पोंचायचें आहे. पण आपल्या सखीनें या अपरात्रीं अरक्षितपणें जाणें मला रास्त वाटत नाहीं. म्हणून मीच तुम्हांला तुमच्या घरीं पोंचवून येईन." तरुण म्हणाला.

"तुमची एवढी कृपा आहे आमच्यावर. पण एक विनंति आहे आमची. आपण आपल्या कामावर जावें. आम्ही कृतज्ञपणा दाखविण्याऐवजीं असें बोलल्याचा राग मानूं नये. स्त्री जात आमची. पदोपदीं फुंकून पाऊल टाकावें लागतें आम्हांला. समजा, तुम्ही आलांत आम्हांला पोंचवायला घरापर्यंत आणि आमच्या मालकांनीं, म्हणजे हांच्या वडिलांनीं विचारलेंच कीं या रात्रीच्या-वेळीं तुमच्याबरोबर येणारा तो तरुण कोण, तर आम्ही काय उत्तर द्यायचें?"

तरुण क्षणभर थांबून व विचार करून म्हणाला—"सांगा कीं मानसिंह महाराजांचा मुलगा जगतसिंह याच्याबरोबर आलांत!"

तें ऐकून दोघी चपापल्या, जणुंकांहीं देवळावर वीजच कडाडली. दोघी जरा एका बाजूला सरकून उभ्या राहाल्या. दासी पदर सावरून संकोचाच्या स्वरांत थोडी वळून व मान खालीं करून म्हणाली—"युवराज! नकळत चूक झाली आमच्याकडून क्षमा करावी."

जगतसिंह स्मित करून म्हणाला—"तुम्ही केलेल्या अपराधाबद्दल क्षमा केली. पण तुम्ही आतां आपली ओळख सांगितली नाहींत तर मात्र अवश्य दंड करीन."

तरुणी स्मित करून म्हणाली—"तो दंड आम्हांला मान्य आहे. कांहीं हरकत नाहीं. आज्ञा करावी!"

"तुझ्याबरोबर मी तुला घरीं पोंचती करीन, हाच तो दंड." युवराज म्हणाला.

इतक्यांत बाहेर घोड्यांच्या टापांचा आवाज ऐकूं आला. तरुण लगेच देवळा-बाहेर गेला. शंभरावर रजपूत घोडेस्वार येत होते. ते त्याचेच अनुयायी होते. तो मोहिमेवरच बिष्णुपुरास गेला होता. तिकडून परत येत असतां तो आपल्या अनुयाया-पासून एकटाच दूर निघून आला होता. ते त्याच्या पाठोपाठच येत होते.

"दिल्लीश्वराचा जय असो" असा जय-जयकार सैनिकांनीं केल्यावर एक घोडेस्वार पुढें येऊन म्हणाला—"पुष्कळ शोध केला आपला. शेवटीं झाडाला बांधलेला आपला घोडा दिसला."

"जवळच्या खेडेगांवांत जाऊन दोन पालख्या किंवा डोल्या आणायला दोघां सैनिकांना पाठव आणि दोघांना येथेंच रहायला सांग. बाकी सर्व पुढें चला." जगतसिंह त्या घोडेस्वाराला म्हणाला. युव-राजानें दोन पालख्या आणायला सांगितल्या आहेत हें ऐकून रजपूतांना आश्चर्य वाटलें.

या अवधींत तरुणीनें आपल्या दासीला विचारलें–" विमला ! माझी ओळख कां ग करून दिली नाहींस राजकुमाराशीं !"

"कां करून दिली नाहीं हें मी आतां तुझ्या बाबांसमोरच सांगेन." विमला म्हणाली.

पालखी आणायला म्हणून जे सैनिक गेले होते त्यांच्या बरोबर त्या स्त्रियांसाठीं त्यांचीं स्वतःची वाहनें पण येत असलेलीं दिसलीं. तीं पाहून जगतसिंह देवळांत येऊन म्हणाला–" तुमच्या रक्षक सैनिकांनीं आम्ही मागवलेल्या पालख्या पाहलेल्या दिसतात. जरा बाहेर येऊन ते तुमचेच लोक आहेत ना पाहून घ्या."

विमला बाहेर येऊन म्हणाली–" होय, आमचेच लोक."

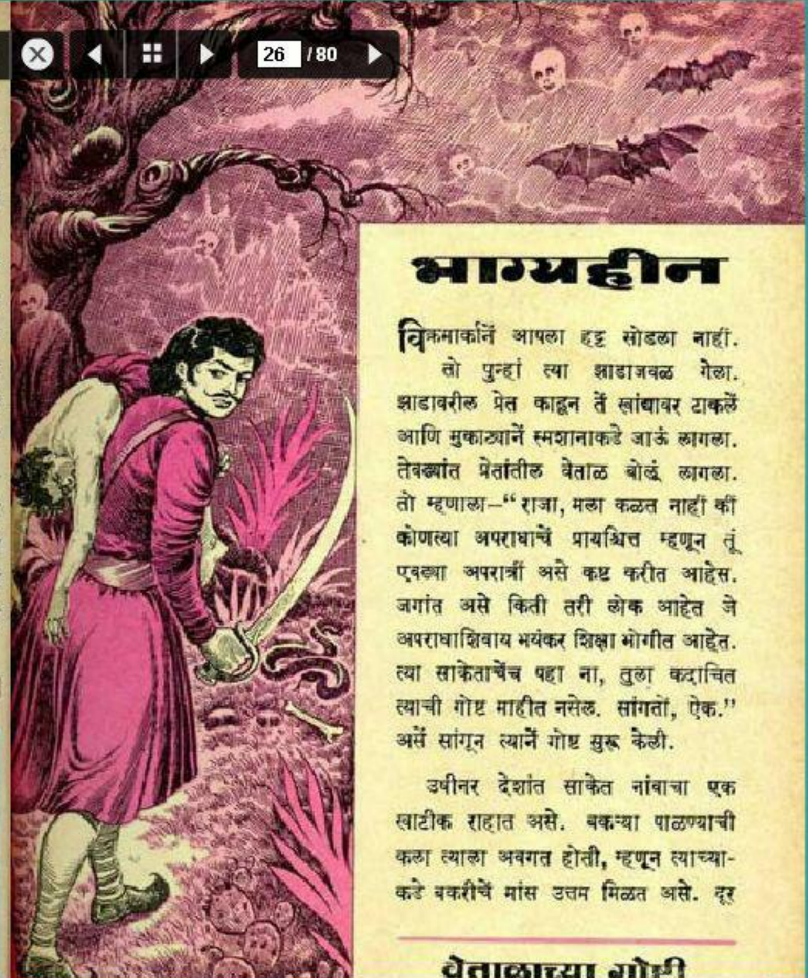
"तर मग त्यांनीं मला येथें पाहणें बरोबर नाहीं. आणखी एक आठवडा तरी मी येथें तुम्हांला दिसलों किंवा भेटलों हें कोणाला कळतां कामा नये. तुझ्या सखीनें माझें मन चोरलें आहे. पण तुमच्या दोघींच्या विषयीं मला जास्त कांहींच कळलें नाहीं."

"युवराज, मी आपल्या सखीविषयीं कांहीं सांगितलें नाहीं तर त्याचेंदेखील एक कारण आहे. एवढें कळल्यावर देखील कळून घेण्याची इच्छा मनांत असेल तर पंधरा दिवसांनीं आपण सांगाल तेथें मी आपणांला भेटून सर्व सांगायला तयार आहें."

कांहीं वेळ विचार करून तो म्हणाला– "त्या दिवशीं येथेंच भेटावें म्हणतों. तेव्हां भेटणें शक्य झालें नाहीं तर आमची आपली भेट पुन्हां कधीं होणार नाहीं." असें सांगून त्यानें त्या तरुणीकडे वळून एकदां पाहिलें व घोड्यावर बसून निघून गेला.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

भाग्यहीन

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां त्या झाडाजवळ गेला. झाडावरील प्रेत काढून तें खांद्यावर टाकलें आणि मुकाट्यानें स्मशानाकडे जाऊं लागला. तेवढ्यांत प्रेतांतील वेताळ बोलूं लागला. तो म्हणाला–" राजा, मला कळत नाहीं कीं कोणत्या अपराधाचें प्रायश्चित्त म्हणून तूं एवढ्या अपरात्रीं असे कष्ट करीत आहेस. जगांत असे किती तरी लोक आहेत जे अपराधाशिवाय भयंकर शिक्षा भोगीत आहेत. त्या साकेताचेंच पहा ना, तुला कदाचित त्याची गोष्ट माहीत नसेल. सांगतों, ऐक." असें सांगून त्यानें गोष्ट सुरू केली.

उषीनर देशांत साकेत नांवाचा एक खाटीक राहात असे. बकऱ्या पाळण्याची कला त्याला अवगत होती, म्हणून त्याच्याकडे बकरीचें मांस उत्तम मिळत असे. दूर

वेताळाच्या गोष्टी

दूर अंतरावरून लोक येत व मांस विकत घेऊन जात. ह्यामुळें त्याला चांगली मिळकत होत असे.

एकदां एक म्हातारा त्याच्या दुकानांत आला. त्यानें मांस विकत घेतलें व त्याबद्दल त्याला एक चांदीचें नाणें दिलें. साकेतानें पूर्वी कधीं तसलें नाणें पाहिलें नसल्यानें त्याला मोठें नवल वाटलें. तें पाहून त्याला खूप आनंद झाला. त्यानें तें एका निराळ्या पिशवींत ठेवून दिलें. त्या दिवसापासून तो म्हातारा रोज साकेताकडे मांस विकत घेण्यासाठीं येई व एक चांदीचें नाणें देऊन जाई.

साकेत शेळ्यांमेंढ्यांना चांगलें खायला प्यायला घालून धष्टपुष्ट करीत असे. आसपासच्या गांवांचे पाटील शेतकरी वगैरे सर्व झुंज लावण्यासाठीं त्याच्या जवळूनच शेळ्या मेंढ्या घेऊन जात असत. पुढें पुढें तो अशा विक्रीसाठींच आसपासच्या गांवांतून चांगल्या जातीच्या मेंढ्या निवडून आणूं लागला. ह्यामुळेंहि त्याला बराच पैसा मिळत असे.

ह्या वर्षी त्याच्याजवळ बरीच चांदीची नाणीं जमली होतीं. तींच देऊन शेळ्यामेंढ्या विकत घेण्याचा त्यानें निश्चय केला. त्यानें पिशवींत हात घालून नाणीं बाहेर काढलीं. तीं पाहून तो तर जवळजवळ बेशुद्धच झाला. कारण तीं नाणीं ठिकऱ्या होऊन गेल्या होत्या. निराशा, दुःख, क्रोध, सर्व एकत्र होऊन त्याच्या अंगाला घाम सुटला—"चांगलेंच फसविलें त्या म्हाताऱ्यानें, येऊं दे त्याला. चामडीच लोळवितों त्याची." संतापानें साकेत आपल्याशींच पुटपुटला.

"काय झालें? कोणी फसवलें" एक गिऱ्हाईक विचारीत होता, तेवढ्यांत तो म्हाताराहि तेथें आला. त्याला पाहतांच साकेत उडी मारून बाहेर आला व त्या म्हाताऱ्याची मानगुटी धरून ओरडला—"चोर, लुच्चा! मला फंसवतोस काय?"

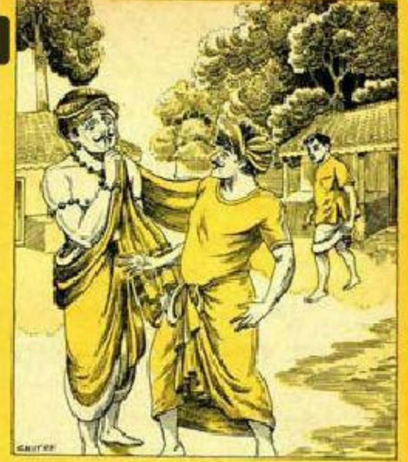
साकेताला दूर लोटीत म्हातारा गरजला—"काय! पुन्हां बोल, असें कांहीं बोललास तर पहा. पिंजून काढीन तुला! मला ओळखलें नाहींस वाटतें अजून."

"माझें रे काय करणार? खऱ्याला कधीं मरण नसतें. धोका देऊन पुन्हां चोराच्या उलट्या आहेत." साकेत म्हणाला व म्हाताऱ्याला मारूं लागला.

"तूंच आवर आपलें तोंड आणि हात. विग कोणाला माहीत नाहीं तोंपर्यंतच" असें म्हणत म्हातारा लोकांच्याकडे पाहून म्हणाला—"तुम्ही आजपर्यंत जें मांस खाल्लेंत तें बकरीचें नसून नरमांस होतें. पहा जाऊन पाहिजे तर ह्याच्या घरांत प्रेत पडलेलें आहे कीं नाहीं."

"खोटें सपशेल खोटें." खाटीक ओरडला.

तो म्हातारा मांत्रिक होता. तो ताठ्यानें म्हणाला—"पुराव्यासह सिद्ध करून दाखवितों. चला, माझ्या बरोबर ह्याच्या घरांत." असें म्हणत म्हातारा कांहीं लोकांना घेऊन साकेताच्या घरांत गेला. साकेत पाठोपाठ येत होताच. म्हातारा सर्वांना घेऊन त्याच्या

घराच्या मागील खोलींत गेला. तेथें खरोखरच एक प्रेत पडलेलें सर्वांनीं पाहिलें. तें पाहून साकेत सुद्धां थक्क झाला. त्याला स्वतःलाच त्याचें आश्चर्य वाटलें. ज्यांनीं तें पाहिलें त्यांनीं चिडून साकेताला खूप खूप चोप दिला. इतका कीं त्याचा डावा डोळा फुटला.

त्याला शुद्ध आली तेव्हां जवळपास कोणी नव्हतें. त्याचें घरदार सर्व लोकांनीं लुटून नेलें होतें. आतां येथें राहण्यांत अर्थ नाहीं. म्हणून तो तें गांव सोडून दूर देशीं जाऊन राहूं लागला. पिढीजात चांभार

असल्यानें त्यानें आतां वाहाणाचा धंदा सुरू केला. हातांत कसब असल्यानें त्याला त्याहि धंद्यांत यश आलें.

दुर्दैव एकाद्याच्या पाठीस लागलें कीं हात धुवून मागें लागतें.

एक दिवस साकेत आपल्या दुकानांत बसून वहाण शिवत होता. तेवढ्यांत रस्त्यावरून शिंग फुंकल्याचा आवाज आला म्हणून त्यानें वर मान करून पाहिलें. राजा आपल्या कांहीं नोकरांच्या बरोबर घोड्यावर बसून शिकारीला चालला होता. साकेतला पाहतांच राजानें आपल्या नोकरांस आज्ञा दिली–"त्या काण्याला शंभर फटके मारून देशाबाहेर हाकलून द्या." राजाला तो अपशकून वाटला. मागें परतून निघून गेला.

राजाच्या आज्ञेवरून साकेताला शंभर फटके मारून त्याला राज्याबाहेर हाकलून देण्यांत आलें–"अरे पण मी असा काय अपराध केला!" साकेतनें विचारलें.

"आमच्या राजाला काण्याचें दर्शन अपशकुनी आहे. त्यांतून डावा डोळा आंधळा असला तर तो फारच वाईट म्हणून तुला हा देश सोडून गेलेंच पाहिजे." सैनिकांनीं सांगितलें–"नाहीं तर मृत्यू दंड मिळेल."

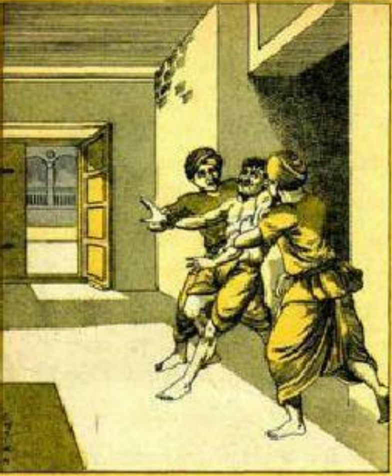
बिचारा साकेत तो देश सोडून आणखी दुसऱ्या देशांत गेला. तेथें दूर एका बाजूला एका कोपऱ्यांत त्यानें एक घर घेतलें व तेथें राहूं लागला.

दोन ठिकाणीं दोन तऱ्हेचे अनुभव आल्यानें तो फार सावधगिरीनें राहूं लागला. तो सहसा घराच्या बाहेर पडत नसे. कोणाकडे पाहात नसे. कोणाशीं बोलत नसे.

असे किती दिवस कोणी राहूं शकेल! त्याला घरांतल्या घरांत बसून गुदमरल्यासारखें होऊं लागलें. आपण बाहेर जावें, लोकांशीं बोलावें, गप्पा माराव्या, हंसावें, मनमोकळें करावें, असें वारंवार वाटूं लागलें.

एक दिवस रात्रीं तो भीतभीतच डोक्याला मुंडासें बांधून घराच्या बाहेर पडला. थोडा गेला असेल नसेल तोंच पाठीमागून घोड्यांच्या टापा ऐकूं आल्या. कोणी राजा वगैरे येतो आहे कीं काय म्हणून तो धूम पळत सुटला आणि एका घरांत शिरला. त्या घराचें दार नुसतें लोटलेलेंच होतें म्हणून तो आंत गेला व थोड्यावेळानें निघून जावें असा विचार करूं लागला. पण एवढा विचार करण्याला त्याला वेळच मिळाला

नाहीं दोघा अहदांड माणसांनीं त्याला दोन्ही कडून धरलें आणि म्हणाले—"अरे दुष्टा किती दिवस दडून राहाशील? आलास का नाहीं आपणच."

साकेतानें भीतभीतच विचारलें—"मला कशासाठीं पकडलेंत? मी काय केलें आहे? काय चूक आहे माझी?"

"वाहवा! वाहवा! बराच साव झाला आहेस. तूं आज तीन दिवसापासून आमच्या मालकाला मारण्यासाठीं तलवार घेऊन हिंडतो आहेस, तें काय आम्हांला माहीत नाहीं? आम्ही पकडायला आलों कीं पळून जात होतास. असा साळसुदासारखा तोंडाकडे काय पाहातोस." ते म्हणाले.

"कोण तुमचा मालक? तुम्ही कोण, मला कांहींच माहीत नाहीं. ह्या गांवांत मी नवा आहें." साकेत म्हणाला.

"आम्हांला फंसवतोस काय? आम्ही कांहीं एवढे मूर्ख नाहीं कीं तूं म्हणशील त्यावर विश्वास ठेवून सोडून देऊं. जर आमच्या मालकाला मारण्याचा तुझा बेत नव्हता तर अशा अपरात्रीं येथें येऊन लपण्याचें कारण काय? कमरेला तलवार आहे कीं नाहीं" असें म्हणत त्या दोघांनीं उभ्याउभ्याच त्याची झडती घेतली. दुर्दैव बिचाऱ्याचें, त्याच्या कनवटीला खरोखरच ह्यावेळीं चामडें कापण्याचा चाकू होता. त्या दोघांनीं त्याला सरळ न्यायाधिशाकडे नेलें. तेथें थोडी चौकशी करतां न्यायाधिशाला समजलें कीं त्याला एकदां फटक्यांची शिक्षा मिळालेली आहे. तेव्हां हा जुनाच गुन्हेगार आहे. असें वाटून त्यानें—"पुन्हां एकदां त्याला शंभर फटके मारून देशांतून हाकलून लावा" म्हणून सांगितलें.

इतकी गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा, त्या बिचाऱ्या साकेतवर एवढा दैवी कोप कां? कशासाठीं आपला कामधंदा सोडावा लागला त्याला? कशासाठीं त्याला असें रानोमाळ हिंडावें लागलें? कशासाठीं त्याला एवढ्या शिक्षा भोगाव्या लागल्या? तो तर अगदीं निरपराध होता. ह्या माझ्या शंकांचें निरसन तुला माहीत असून सुद्धां जर तूं केलें नाहींस तर तुझ्या डोक्याची शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायाशीं पडतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"साकेताला उगीच नाहीं कष्ट भोगावे लागले. चांदीच्या तुकड्याला खापरें बनवणारा कोणीतरी चेटककरणारा असला पाहिजे हें जाणून सुद्धां त्या चेटक्याशीं त्यानें कां भांडण केलें! बरें, आपल्या घरांत नसतांना सुद्धां त्या माणसानें प्रेत असल्याचें भासवलें एवढ्यावरून तरी त्यानें त्या माणसाला समजायला पाहिजे होतें. त्यानें आपल्यापेक्षां बलवानाचा विरोध करायला नको होता. त्यांत गांव सोडून निघून गेला. तेथें परदेशांत त्याला कोणाचें सहाय्य? म्हणून त्याला लहान सहान गोष्टीचें सुद्धां भय वाटूं लागलें. आणि एकदां माणूस घसरला कीं त्याला सावरणें कठीण होतें. तो आपल्याला सावरूं शकला नाहीं म्हणून त्याला अशा शिक्षा भोगाव्या लागल्या. जर त्यानें प्रथमच थोडा विचार केला असता तर त्याच्यावर अशा शिक्षा भोगण्याची पाळी आली नसती. तो आपल्याच गांवांत राहिला असतां तर त्याला त्या गांवच्या लोकांचें थोडें तरी पाठबळ मिळालें असतें."

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हां त्या झाडावर लोंबकळूं लागला.

इंद्राणी

त्वष्टप्रजापतीनें विश्वरूपाची सृष्टि केली. तेव्हां सर्व देवांनीं त्याला आपला गुरू मानलें. देवांप्रमाणें दानवांनींहि त्याला गुरू मानून त्याची पूजा केली. विश्वरूपाला यज्ञांतील एक भाग अवश्य मिळत असे. तो आपल्या भागांतील थोडासा यज्ञभाग दानवांनाहि देत असे. ही गोष्ट इंद्राला मुळींच आवडत नसे. ह्या रागावर त्यानें विश्वरूपालाच मारून टाकलें. त्वष्टप्रजापतीला ह्याचा फारच राग आला. म्हणून इंद्राला ठार करण्यासाठीं त्यानें यज्ञकुंडांतून वृत्रासुराला उत्पन्न केलें.

वृत्रासुरानें तप करून ब्रह्मदेवाला वश करून घेतलें व त्याच्याकडून अनेक अमूल्य अस्त्र मागून घेतलीं. नंतर त्यानें इंद्राशीं युद्ध करून त्याला युद्धांत हारवलें.

पराजय झाल्यानें इंद्र विष्णूकडे गेला. तेव्हां विष्णूनें त्याला सांगितलें कीं वृत्रासुराला कपटानेंच मारलें पाहिजे. सध्यां तरी तूं त्याच्याशीं वैर मांडू नकोस. तेव्हां विष्णूच्या आज्ञेवरून ऋषीमुनींच्या मध्यस्थीनें दोघांनीं वैर सोडून मैत्रीनें रहावयाचें ठरविलें.

पुढें वृत्रासुर बलहीन झाला. तीच वेळ साधून इंद्रानें वृत्रासुराला ठार केलें.

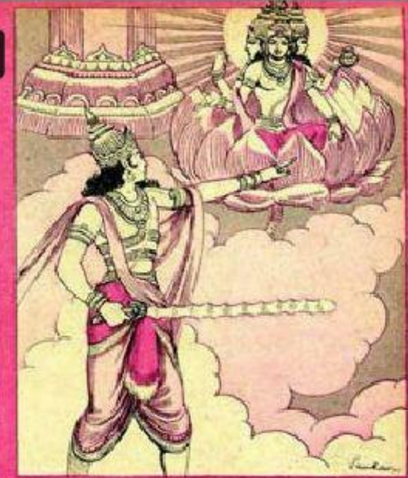
वृत्रासुराचा वध केल्यावर इंद्राला गर्व चढला कीं त्रिलोकांत त्याच्या इतका पराक्रमी कोणी नाहीं. एवढेंच काय, प्रत्यक्ष ब्रह्मदेवापेक्षांहि तो आपल्याला बलाढ्य समजूं लागला. ह्या नंतर इंद्रानें सर्व देवांची एक सभा बोलाविली व म्हणाला–"आतां ह्या पुढें मीच तुम्हां सर्वांत श्रेष्ठ म्हणून तुमचे सर्वांचे यज्ञ भाग अगोदर माझ्यापाशींच आले पाहिजेत. मी आपल्या वांटा घेतल्या नंतरच बाकीच्यांना मिळणार आणि आजपासून माझें वास्तव्य ब्रह्मलोकांत राहील."

इंद्राची ही घोषणा ऐकून सर्व देव परस्पराकडे पाहूं लागले. तेव्हां बृहस्पतीच्या संकेतावरून सर्वांनीं त्याच्या पुढें मान वांकविली. हें पाहून इंद्र खुश झाला व मोठ्या गर्वानें ब्रह्मलोकांत गेला.

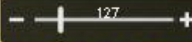
ब्रह्मदेवापुढें जाऊन त्यानें गर्वोक्ति केली. म्हणाला–"तूं वृत्रासुराला निरनिराळे वर देऊन एवढें बलाढ्य करून ठेवलें होतेंस कीं तो कोणाची देखील पर्वा करीत नसे. त्याचा वध करून त्रिलोक जिंकलें आहे. तुला मी ह्या पदावरून पदच्युत करून तुझे सर्व अधिकार स्वत:कडे घेतले आहेत. उतर खालीं चालता हो येथून!"

"तूं पराक्रमी आहेस हें खरें! पण मी आपली जागा सोडून कसा जाऊं शकेन? मला तसें जातां येणार नाहीं." ब्रह्मदेवानें उत्तर दिलें.

"तूं स्वत:ला समजतो आहेस तरी काय? तूं पासून मीच त्रिलोकपति झालों आहें. मी देवेंद्र आहें." असें म्हणून तो ब्रह्मलोकांतील उद्यानांत गेला.

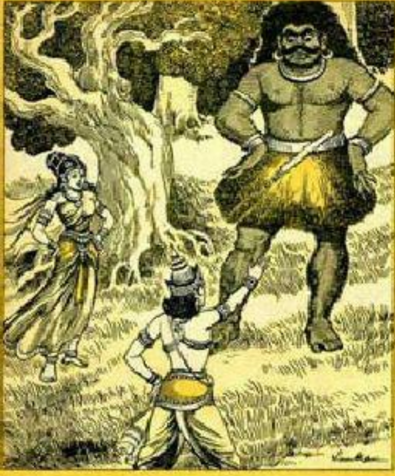
ब्रह्मदेवाची मुलगी त्या वाटिकेंत एका झाडाखालीं उभी राहून विचार करीत उभी होती. इंद्र तिच्याजवळ गेला. ती ब्रह्मदेवाची मुलगी आहे असें समजल्यावर मोठ्या अधिकारवाणीनें तो तिला म्हणाला–"मी कोण आहे, माहीत आहे का तुला? ब्रह्मा, विष्णु महेश सुद्धां जें कार्य करूं शकले नाहींत तें करणारा, महाशक्तिशाली, सर्वाधिकारी आहें मी. सर्व सृष्टीला "त्राहि" "त्राहि" करून सोडणाऱ्या वृत्रासुराला ठार करून मी त्रिलोकाला भयमुक्त केलें आहे. मी देवेन्द्र आहें. तुझ्या बापानें

हा लोकसुद्धां मला देऊन टाकला आहे. म्हणून तूं माझ्याशीं लग्न करावेंस."

तिनें एका पानावर कांहीं तरी लिहून तें त्याला दिलें आणि म्हणाली—"मी कांहीं प्रश्न विचारतें त्यांचीं उत्तरें दे व नंतर मी लिहिलेलें वाच." "तूं प्रश्न विचारणार? विचार." इंद्र थोड्या लाडिकपणें म्हणाला.

"तूं माझ्या सारख्या स्त्रीची सृष्टि करूं शकशील का?" तिनें विचारलें.

"त्यांत काय आहे; तूं माझ्याशीं लग्न केल्यावर तुला तुझ्यासारखी मुलगी होणार नाहीं का?" इंद्रानें उत्तर दिलें.

"पण ती तुझ्या एकट्याची कृति कशी होईल? बरें तूं वृत्रासुराला तरी घडवूं शकशील का?"

"त्याच्या सारख्या दुष्टाला पुन्हां उत्पन्न करण्याच्या गोष्टी कशाला!"

"बरं तर तूं त्याला पुन्हां ठार करून दाखवशील का?" तिनें विचारलें.

"चेष्टा चालविली आहेस कीं काय तूं माझी? ओळखलें नाहींस वाटतें मला?" इंद्र जरा रागानेंच म्हणाला.

"चेष्टा नाहीं, खरंच विचारतें. तो येथेंच आहे. थांब! वृत्रासुरा! इकडे ये जरा" तिची हांक ऐकतांच पर्वतासारखा धिप्पाड वृत्र पुढें येऊन उभा राहिला.

त्याला पाहतांच इंद्रानें वज्र उगारून त्याच्यावर सोडलें. परंतु वृत्रासुराला त्यानें कांहीं सुद्धां झालें नाहीं. उलट तो मिस्किलपणें हंसला. इंद्र मनांतल्या मनांत वरमला. त्याचा चेहेरा एकदम उतरला.

त्याचा उतरलेला चेहेरा पाहून ती म्हणाली—"ही तुझ्या हातून होणारी गोष्ट नाहीं. तुझ्या आयुधानें मारला जाऊन मुक्त होऊन हा येथें आला आहे." वृत्राला जावयास सांगून ती पुन्हां म्हणाली—"सांग, आतां तूं याच्या सारखी प्रतिकृति घडवूं शकशील का?"

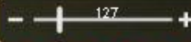
"तूं माझा अपमान करण्याचें ठरविलें आहेस काय!" इंद्र रागानें म्हणाला.

"छे, छे, तसें मुळींच नाहीं. तूं मला लग्न करण्यासाठीं विचारलेंस ना? म्हणून विचारलें. उघड तें पान आणि वाच काय लिहिलें आहे तें." इंद्रानें पानावरील अक्षरें वाचली—"माझ्या पित्याहून बलाढ्य असणाराशीं मी लग्न करणार नाहीं."

"वाचलेंस? मी तुझी परीक्षा करून पाहिली. एका संकल्पानें माझ्या वडिलांनीं मला घडविलें आहे व वृत्रासुराला शक्तिहि पण त्यांनींच दिलेली आहे. अशा कित्येकांची सृष्टि ते करूं शकतात. तूं म्हणालास, मी तुझ्या बापाहून शक्तिशाली आहे. म्हणून मला अशी परीक्षा करावी लागली आणि तूं त्याच्याहून जास्त शक्तिशाली नाहींस हें सिद्ध झालें. आतां तुझ्याशीं लग्न करण्यास मी तयार आहें."

ती इंद्राला घेऊन आपल्या पित्याकडे म्हणजे ब्रह्मदेवाकडे गेली. दोघांनीं त्याला नमस्कार केला व नंतर इंद्राशीं लग्न करण्याची आपली इच्छा तिनें

प्रगट केली. त्या दोघांना ब्रह्मदेवानें आशीर्वाद दिला.

ब्रह्मदेवाचा निरोप घेऊन इंद्र इंद्राणी सह स्वर्गलोकीं परत आला. तेथें त्यानें सर्व देवांची महासभा भरवली व यज्ञभागाचे महापात्र मागून घेतलें. त्यानें आपला अधिकार सांगितल्या वेळेपासून कोणीहि त्यांतील यज्ञभाग घेतलेला नव्हता. देवानीं तें महापात्र आणून त्याच्या पुढें ठेविलें. तेव्हां बृहस्पति म्हणाला—"आपली आज्ञा नव्हती म्हणून यज्ञांतील आपला भागहि आम्हीं घेऊं शकलों नाहीं तो देण्याची आमच्यावर कृपा करावी. त्यावांचून आम्हीं निर्बल झालों आहोंत."

"होय, प्रथम हें पात्र माझ्या अंतःपुरांत जाऊं दे." इंद्राची आज्ञा होतांच सेविकांनीं तें पात्र तिकडे पोहोंचतें केलें.

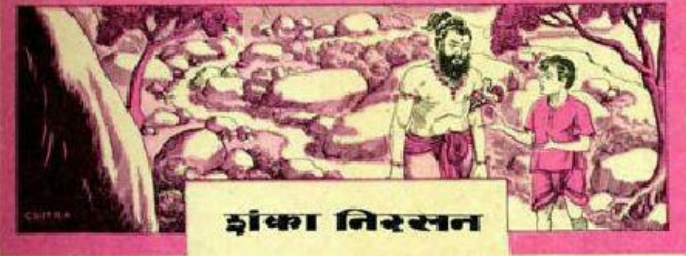
पत्नीसह इंद्र तेथें गेला व तिला म्हणाला—"पहा, माझें वैभव! तुला पाहिजे तेवढा भाग घेऊन बाकी माझ्यासाठीं ठेव."

"ह्यांत सर्व देवांचा भाग आहे. आपणच सर्व घेउन टाकला तर देव आपापलीं कामें कसे करतील. मी जर त्या कार्यवाहकांचा सर्व भाग सेवन केला तर तीं सर्व कामें मलाच करावी लागतील." इंद्राणी म्हणाली.

"तसें कांहीं नाहीं ह्याचा सर्व अधिकार तुला दिला आहे." इंद्र म्हणाला.

इंद्राकडून यज्ञभागाचा सर्व अधिकार मिळतांच इंद्राच्या बायकोनें सर्व देवांना बोलावून त्यांना आपापला यज्ञभाग घेण्यास सांगितला. इंद्र तिला अडवूं शकला नाहीं.

अशा तऱ्हेनें इंद्रानें बंद केलेला यज्ञभाग पुन्हां सर्व देवांना मिळूं लागला.

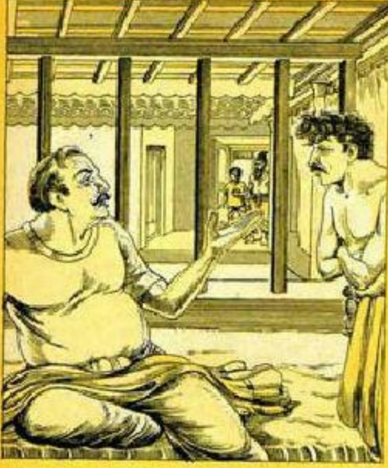
शंका निरसन

विंध्यपर्वतांतल्या एका गुहेंत एक मुनि तपस्या करीत बसला होता. आसपासच्या लोकांना जेव्हां हें कळलें तेव्हां ते त्याच्या दर्शनासाठीं येऊं लागले. भावुक लोक आपलीं दुःखें त्याला सांगत. तो आपल्या प्रेमळ वाणीनें त्यांचें समाधान करीत असे आणि त्यांना कधीं कधीं कांहीं उपाय पण सुचवीत असे. त्यामुळें लोकांना बरें वाटत असे. त्यांचें मन थोडें हलकें होत असे.

भक्तांची नाना तऱ्हेचीं दुःखें ऐकून साधूच्या मनाचा गोंधळ होऊं लागला. तो म्हणे कीं मीं वाचलेल्या शास्त्रांत ज्या कांहीं गोष्टी आहेत त्याच्या अगदीं उलट व्यवहार अनुभवास येतो आहे. धर्म नष्ट होत चालला आहे. अधर्माचें प्राबल्य वाढत आहे. परमेश्वर हेंच एक थोथांड आहे. स्वर्ग नरक हें देखील मोठें थोथांड आहे. पण एकदां प्रत्यक्ष अनुभव घेऊन पाहिलें पाहिजे. त्या शिवाय माझ्या मनाचें समाधान होणार नाहीं.

मनांत येण्याचाच अवकाश, तो तेव्हांच निघाला आपला दंड व कमंडलू घेऊन गुहेच्या बाहेर.

थोडा दूर गेला असेल नसेल तोंच त्याला एक तेजस्वी बालमूर्ति दिसली. सुमारें बारा वर्षांचा असेल तो. साधूनें त्याला विचारलें—"कोठें निघालास?" तेव्हां तो म्हणाला—"जेथें तुला जावयाचें आहे तेथेंच मला देखील जावयाचें आहे." म्हणून ते दोघे मिळून वाट चालूं लागले.

वाटेंत मुक्काम करीत मजल दर मजल करीत दोघे चालले होते. वाटेंत एका गांवाच्या वेशीजवळ त्यांना बरीच गर्दी झालेली दिसली. ते जवळ गेले तेव्हां त्यांना समजलें कीं त्यांच्या स्वागतासाठींच त्यांचे भक्तगण गोळा झालेले आहेत. त्यांनीं ह्या दोघांचें स्वागत केलें व त्यांना घेऊन एका मोठ्या वाड्यांत आले. त्यांच्या सत्कारार्थ एक मोठी मेजवानी दिली.

सर्व कार्यक्रम आटोपल्यावर हे दोघे जाण्यास निघाले. यजमानाचा निरोप घेतला तेव्हां यजमानाला सामानांतील सोन्याची वाटी चोरीस गेलेली आढळली. सर्वांना ह्या मुलाचाच संशय येत होता. त्या साधूनेंहि तें पाहिलें होतें. पण कोणी तसें प्रकट बोलूं शकलें नाहीं.

साधूला सारखें वाटत होतें कीं आपण ह्या मुलाला विचारावें कीं त्यानें असें कां केलें? ज्यानें एवढें स्वागत केलें त्याच्याचकडे चोरी करतांना त्याला कांहींच कसें वाटलें नाहीं. पण तो कांहीं बोलला नाहीं.

साधू व तो मुलगा पुढें प्रवासाला निघाले. वाटेंत खूप पाऊस पडला. दोघेहि भिजून ओले चिंब झाले. आसऱ्यासाठीं ते दोघे इकडे तिकडे जागा शोधूं लागले. त्यांना समोर दूर दिव्याचा प्रकाश दिसला. त्या अनुरोधानें ते तेथें गेले.

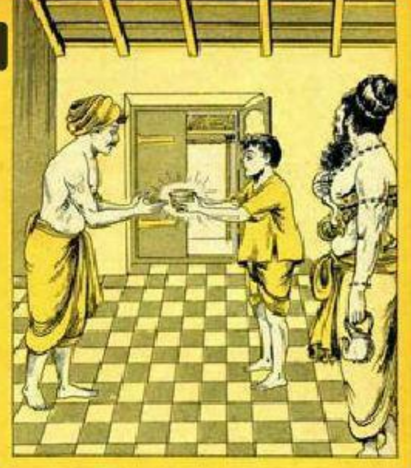
दार वाजवून त्यांनीं पाहिलें कीं आंत कोणी आहे का? "कोण आहे आंत? आम्ही पावसानें भिजून कुडकुडत आहोत. आम्हांला थोडासा आसरा द्या. तुम्हांला फार पुण्य लागेल." ते म्हणाले.

थोड्या वेळानें एक नोकर आला. त्यानें दार उघडलें आणि ह्या दोघांना घेऊन आपल्या मालकासमोर उभें केलें.

"अर्ध्या रात्रीं सुद्धां भीक मागणाराला तूं दार उघडून आंत घेऊन आलास? तुला कांहीं अक्कल आहे का नाहीं?" त्या लोभी मालकानें आपल्या नोकराला दरडावलें. "आतां घेतलेंच आहेस त्यांना आंत तर त्या खरकट्या भांड्यांत पहा बुडाशीं कांहीं असेल तें दे दरवडून आणि पाऊस थांबतांच ह्यांना बाहेर काढ." मालकानें नोकराला बजावलें.

त्या मुलानें खरकटी भांडीं खरवडून जें कांहीं मिळालें तें सर्व साधूला दिलें व स्वतः उपाशीच राहिला.

पाऊस बंद होतांच नोकर त्यांना सांगायास येत होता; इतक्यांत हेच दोघे उठले व नोकराला सांगून निघाले. जातांना त्या मुलानें ती सोन्याची वाटी नोकराच्या हातांत दिली आणि म्हणाला—"अशा अपरात्रीं सुद्धां थारा देऊन व अन्न देऊन तुम्ही आमच्यावर बरेच उपकार केले आहेत. ते आम्ही कधीं विसरूं शकणार नाहीं. त्याची पूर्ण फेड तर कधींच होणार नाहीं. आपल्यासारखे थोर महात्मे कोठें कोठें आहेत, म्हणूनच हें जग चाललें आहे. फार फार उपकार झाले आमच्यावर. संकट

समयीं ही असूं दे फल न फुलाची पाकळी. आपल्या मालकास द्या." असें म्हणत त्यानें ती सोन्याची वाटी नोकराच्या हातांत दिली.

मुलाचें हें वागणेंहि साधूला आवडलें नाहीं. त्याला वाटलें ह्या मुलाला खूप रागवावें. तरी पण त्यानें आपलें तोंड उघडलें नाहीं.

साधूचा राग पाहून मुलगा म्हणाला—"साधूबाबा, हें माझें करणें तुम्हांला विचित्र वाटतें नाहीं? अहो, हें एक नाटक आहे. आणि आपण दोघे ह्यांतील दोन पात्रें आहोत."

"मला वाटलें होतें, गोड गुटगुटीत चांगला मुलगा आहे. बरा आहे साथीदार. माझ्या शंकांचें निरसन व्हायला थोडी मदत होईल. पण तूं तर विचित्रच दिसतोस." साधू म्हणाला.

"तुमच्या शंका दूर करण्यासाठींच तर माझा सारा प्रयत्न चालू आहे." मुलानें शंका परिहार करण्यास सुरवात केली. "ज्यानें आपलें स्वागत केलें तो फक्त नांव लौकिकासाठींच हें सर्व करीत आहे. या पायीं तो कर्जबाजारी झाला आहे. तरीहि त्याचे डोळे अजून उघडले नाहींत. पण जेव्हां त्याची आवडती सोन्याची शकुनी वाटी चोरीस गेल्याचें कळेल तेव्हां तो सुधारेल. त्याला सुधारण्यासाठींच मी वाटी चोरली."

"असं जर आहे तर ती सोन्याची वाटी अपात्रीं कां दान केलीस? त्या चिक्कू कृपणाला तर उलट बरेंच वाटेल ती वाटी पाहून." साधूनें विचारलें.

"होय त्याला आनंदच होईल. पण आपला निरोप ऐकून त्याचें मन बदलेल. त्याला वाटेल कीं नुसतें खरकटें दिल्याचें एवढें फळ तर पोट भर दिल्याचें किती! अधिकाचें अधिक फळ म्हणून तो दान धर्म करूं लागेल. त्याचें धन सत्कारणी लागेल." मुलगा म्हणाला.

"धन्य! धन्य!! माझ्या शंका दूर झाल्या. पण हें सारें तुला कसें कळलें!" असें म्हणत साधूनें मुलाच्या तोंडाकडे पाहिलें साधूला त्याच्या तोंडावर तेज दिसलें. इतक्यांत कांहीं तरी घरघर ऐकूं आली आणि त्या आवाजांत तो मुलगा अदृश्य झाला.

साधु संतुष्ट होऊन आपल्या गुहेंत जाऊन पुन्हां तपश्चर्या करूं लागला.

कर्तबगारीचा हिरा

एका गांवीं एक जमीनदार रहात असे. त्याला दोन मुलगे होते. दोघे लहान सहान गोष्टींवर परस्परांशीं भांडत. म्हणून जमीनदारानें विचार केला कीं जिवंतपणींच इस्टेटीच्या वांटण्या करून द्याव्या. त्यानें दोघां मुलांना बोलावून त्यांना सर्व इस्टेटीचे सारखे वांटे करून दिले. दोघांना आनंद झाला. फक्त एक हिरा उरला होता.

तो हिरा पिढिजात होता आणि तो फक्त मोठ्या मुलालाच मिळत असे. तो विकायला किंवा दान करायला देखील कोणाला अधिकार नव्हता. प्रथात होता त्याप्रमाणें जमीनदारानें तो हिरा आपल्या मोठ्या मुलाला द्यायचें ठरविलें. पण धाकट्याला तें मान्य नव्हतें. त्यानें बापाकडे तो मागितला व पुढल्या पिढीच्या कर्त्या पुरुषाला मी देईन असें त्यानें वचन दिलें. पण मोठा मुलगा तें कसें मान्य करणार? दोघांचें भांडण मिटविण्यासाठीं बापानें अट घातली. म्हणाला—"तुम्ही दोघे जाऊन कोणत्या तरी विद्येंत प्राविण्य संपादन करून या. जो जास्त प्राविण्य मिळवून येईल त्याला मी हा हिरा देईन."

दोघे भाऊ निरनिराळ्या देशांत जाऊन विद्याध्ययन करूं लागले. मोठा मुलगा ज्योतिषशास्त्र शिकून आला. धाकटा युद्ध-विद्येंत प्राविण्य संपादन करून आला. पांच वर्षें लोटल्यावर दोघे परत आले होते.

परंतु ते परत आले तोंपर्यंत घरांत पुष्कळच बदल झालेला होता. चोरांनीं घरांत शिरून घरांतल्या सर्व मूल्यवान वस्तूं-बरोबर तो हिरा देखील पळवून नेला होता.

जमीनदारानें त्या दुःखामुळें अंथरूण धरलें होतें. दोघां मुलांत कोणी जास्त प्राविण्य मिळविलें याचा निर्णय करण्याची शक्तीदेखील त्याच्या अंगांत उरली नव्हती.

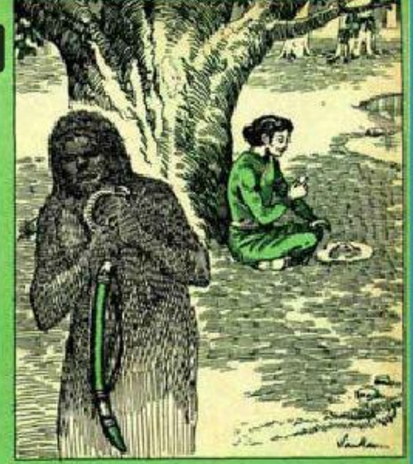
मोठा मुलगा ज्योतिषशास्त्रांत प्रवीण होता. त्यानें चोर केव्हां आले होते ती वेळ वडिलांना विचारून घेतली आणि उभ्या आडव्या रेघा काढून कांहीं तरी गणित केलें आणि म्हणाला–" चोर ईशान्य दिशेनें एका रानांतून आले. तेथें भुतें राहतात. त्या चोरांनीं भुतांना वश करून घेतलें आहे. या सर्व गोष्टींचा विचार करतां आपल्या घरून चोरांनीं चोरून नेलेला माल परत मिळण्याची आशा मला नाहीं."

परंतु ती गोष्ट कळल्यावर युद्धविद्येंत प्रवीण असलेला धाकटा मुलगा स्वस्थ बसायला तयार नव्हता. भावाच्या म्हणण्या-वर त्याचा विश्वास बसला व तो ईशान्य दिशेकडे निघाला. वाटेंत त्याला एक रान लागलें. गांवकऱ्यांनीं त्या रानांत ब्रह्मराक्षस राहातो असें सांगितलें. तर मग तेथेंच चोर असणार व चोरीचा माल पण असणार. त्याच्या मनाची खात्री झाली.

त्याला गांवकऱ्यांकडून असें देखील कळलें होतें कीं त्या रानांत जो कोणी गेला, परतला नाहीं. तरी त्यानें त्याची पर्वा केली नाहीं. त्यानें विचार केला भुतांचेंच भय आहे तर चोर कसे राहतात रानांत! जें काम चोरांना करतां येतें तें मला कां करतां येणार नाहीं! चोरांचेंच भय असेल तर माझ्याकडे ही तलवार आहेच.

रानांत शिरल्यावर त्याला प्रथम कांहींच दिसलें नाहीं. नंतर त्याला विचित्र आवाज ऐकूं येऊं लागले. पण त्यांच्याकडे दुर्लक्ष करून तो पुढें निघाला. कांहीं वेळानें त्याला विचित्र आकृती दिसूं लागल्या. तीं भुतें होतीं. तलवारीनें त्यांना ठार करण्याचा यत्न त्यानें जेव्हां जेव्हां केला तीं अदृश्य होऊं लागलीं. तो भुतांना संबोधन करून म्हणाला–"भुतांनो! तुमची डाळ माझ्याजवळ शिज-णार नाहीं. हें सांगा, या रानांत चोर कोठें राहतात? नाहीं तर मी तुम्हांलाच एकें-काला वाटेला लावीन." पण भुतें अदृश्य झालीं तीं त्याला पुन्हां दिसलीं नाहींत.

त्याला भूक लागली होती. आतां भुतें आपल्या वाटेला येणार नाहींत असा विचार करून तो एका झाडाखालीं बसून निश्चिंतपणें आपली तलवार एका बाजूला ठेवून व बरोबर आणलेली शिदोरी काढून बसला खायला. तेव्हां एक भूत त्याच्या पाठीमागून हळूच आलें व त्याची तलवार उचलून घेऊन गेलें. त्यानें ती तलवार आपल्या सरदाराला नेऊन दिली.

"आतां पाहतों याचा पराक्रम! हातांत तलवार असे पर्यंत यानें आमच्यावर अधि-कार गाजवण्याचा प्रयत्न केला." भुतांचा सरदार म्हणाला.

खाणें संपल्यावर जेव्हां धाकट्यानें तल-वार नाहींशी झाल्याचें पाहिलें तेव्हां हें काम भुतांचेंच असलें पाहिजे. या गोष्टीची त्याला शंका उरली नाहीं. त्यांना फस-विण्याच्या हेतूनें तो रानाबाहेर जायला निघाला. भुतांनीं त्याला रानाबाहेर जातांना पाहिलें. संध्याकाळ झाली. भुतें निरनिराळीं सोंगें घेऊन नाचूं लागलीं.

भुतांना कधींच या गोष्टीची कल्पना नव्हती कीं दिवसां त्यांच्या भीतीनें निघून गेलेला मनुष्य रात्रीच्या काळोखांत पुन्हां त्या बाजूला येईल. परंतु धाकटा भाऊ एक काळें कापड पांघरून त्या बाजूला आला. भुतें ती तलवार घेऊन आपल्याच धुंदींत नाचत होतीं. ती तलवार परस्परांना देत

होतीं. धाकटा भाऊ देखील त्यांच्या बरोबर नाचूं लागला. भुतांनीं त्याला ओळखलें नाहीं. नाचत असतां त्यांनीं त्याच्या हातांत नकळत त्याची तलवार दिली. तलवार हातीं येतांच तो भुतांच्या सरदाराच्या अंगावर तुटून पडला. त्याची दाढी धरून त्यानें ओढली व एक वार केला. दाढी कापली जाऊन त्याच्या हातांत आली.

भुतांचा सरदार ओरडला—"अरे माझी दाढी!" भुतें घाबरून गेलीं. आपल्या सरदाराची ती दुर्गत पाहून तीं तेथून पळून गेलीं. सरदार गयावया करून हात जोडून धाकट्या भावाला म्हणाला—"माझी दाढी दे बाबा! चोरांच्या सरदाराच्या हातीं माझ्या दाढीचा एकच एक केस आला. पण तेवढ्यावर त्यानें आम्हां सर्वांना आपला गुलाम करून घेतलें आहे. तूं तर माझी सर्व दाढीच्या दाढीच घेतली आहेस. आतां आमचा जीवच तुझ्या हातांत आहे."

"तुम्हांला गुलाम करून मला काय करायचें आहे? फक्त चोर कोठें आहेत हें मला सांग! तूं मला एकदां दाखविलेंस तर मी तुझी व तुझ्या अनुयायांची सुटका करून देईन. तूं एवढी मदत केलीस तर तुझ्यावर अधिकार गाजवणारा कोणी उरणार नाहीं." धाकट्या भावानें त्याला धीर दिला.

भुतांचा सरदार म्हणाला—"चोर चोरी करायला गेले आहेत. त्यांच्या टोळींत त्यांचा नायक धरून एकूण दहाजण आहेत." असें सांगून भुतांचा सरदार धाकट्या भावाला चोरांच्या गुहेनजीक घेऊन गेला. धाकटा एका झाडाआड उभा राहून चोर येण्याची वाट पाहूं लागला.

उजाडण्याच्या सुमारास चोर चोरी करून परत आले. गुहेचें दार त्यांनीं उघडलें. आंत जिना होता. ते जिना उतरून आंत गेले. चोरीचा माल घरांत ठेवून ते बाहेर येऊं लागले तेव्हां धाकट्या भावानें एकेक करून सर्वांचीं डोकीं उडविलीं.

दाही चोर मेल्यावर तो स्वतः भुयारांत गेला. आंत अलोट धन पडलें होतें. तेथें तो हिरा होता व त्याच्या बापाच्या घरून चोरून आणलेली प्रत्येक वस्तु होती. तो राजाकडे गेला व त्यानें चोरांनीं चोरी करून एकत्र करून ठेवलेल्या मालाची वर्दी राजाला दिली. ती गुप्त गुहा दाखवायला मी तयार आहें असें देखील त्यानें सांगितलें. गुहेंत त्याच्या बापाकडून चोरी करून नेलेला माल मी उचलून नेईन व बाकी माल आणून राजानें ज्याचा त्याच्याकडे पोंचता करावा अशी त्यानें राजाजवळ विनंति केली.

राजाचे शिपाई त्याच्याबरोबर गेले. भुयारांतला सर्व माल घेऊन त्यांनीं राजवाड्यांत पोंचता केला. राजाच्या परवानगीनें तो आपल्या घरचा चोरीचा माल व हिरा उचलून घेऊन गेला.

चोरीला गेलेला माल परत मिळालेला पाहून बापाला फार आनंद झाला. त्याची तब्येत सुधारली व त्यानें अंथरूण सोडलें. दोघां मुलांना बोलावून तो म्हणाला—"आतां हा हिरा कोणाला द्यायचा, हा प्रश्न तर अजून सुटलाच नाहीं."

"त्यांत भांडण करण्याचें कारण काय? हा मोठ्या भावालाच मिळाला पाहिजे. पूर्वीपासून जो प्रघात आहे तो मोडण्याची गरज काय?" धाकटा म्हणाला. विद्या संपादन केल्यापासून त्याला कर्तबगारीचा हिरा लाभला होता. म्हणून त्याच्या विचारांतला कोतेपणा नाहींसा झाला होता.

न वांकणारा वर

भीमसेन नांवाचा एक श्रीमंत गृहस्थ होता. त्याला सत्यवती नांवाची एकुलती एक मुलगी होती. वारस म्हणून कोणी मुलगा नसल्यामुळें त्यानें आपल्या मुलीचें लग्न कोणत्या तरी होतकरू तरुणाशीं करून देऊन त्याला घरजांवई करून घेण्याचें ठरविलें. खरोखरी ही गोष्ट तेवढी कठीण नव्हती. परंतु ती गोष्टच अशक्य ठरली.

त्याचें एक कारण होतें. भीमसेनची बायको रामेश्वरी एक भांडखोर कर्कशा होती. भीमसेन घराबाहेर किती गरजला व आपल्या शक्तीचा आणि धनाचा गर्व इतरांसमोर त्यानें किती दाखविला तरी घरांत मात्र बायकोसमोर तो पानाखालचें मांजर असे. ती कोणाचें कधीं ऐकत नसे. नवरा स्वतःच्या अकलेप्रमाणें कधीं कांहीं करी तर तें तिला पसंत पडत नसे. जांवयाला-देखील सासूच्या कक्षांत राहायची तयारी असेल तर त्यानें यावें. अशी होती घरांतली परिस्थिति.

भीमसेननें दोघांचौघांकडे सांगून ठेवलें होतें कीं मुलीला एखादें चांगलें स्थळ मिळालें तर पहा. मुलाकडे धनदौलत असलीच पाहिजे असें कांहीं नाहीं. मुलीच्या जोगता मुलगा असला कीं पुरे. पण जावयानें आमच्याकडे रहावें एवढी अट मात्र राहील. मुलानें आम्ही सांगू तसें रहावें व करावें असें देखील आम्हांला वाटतें.

एक जणानें विचार केला, लग्न ठरवून दिलें तर चांगली दक्षिणा मिळेल. म्हणून तो गांवोगांव वरशोधनार्थ हिंडूं लागला. पण त्याला योग्यवर मिळाला नाहीं. तो एका गांवाहून दुसऱ्या गांवीं जात असतां एका झाडाखालीं एक तरुण बसलेला त्याला दिसला. त्याचें वय सुमारें वीस वर्षें असेल. तो गिड्डा होता. तरी त्याच्याजवळ जाऊन त्यानें त्याला विचारलें—"बाळ, कोण रे तूं? असा एकटा येथें कां बसला आहेस? तोंड उतरलेलें दिसतें आहे."

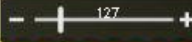
तो तरुण म्हणाला—"माझें नांव चमनलाल आहे. या जवळच्याच गांवीं मी राहातों. माझ्या वडिलांचें नांव रोशनलाल असें आहे. माझे वडील माझ्यावर नेहमीं रागावलेले आणि संतापलेले असतात. म्हणतात. 'फुकट याचें जिणें. या गिड्ड्याला आपली मुलगीच कोणी देणार नाहीं. मग हुंडा कोठून मिळणार!' विटून गेलों आहे मी जिवाला. म्हणून घर सोडून निघालों आहें. मजुरी करून पोट भरलें तरी चालेल."

"अरे रोशनलालचा मुलगा चमनलाल तूंच का? पाहूं तर दे तुझा हात!" वरशोधनार्थ निघालेला तो मनुष्य चमनलालचा हात आपल्या हातांत घेऊन हस्त सामुद्रिक जणुं कांहीं त्याला माहीत आहे असें दाखवीत हात पाहूं लागला. थोड्या वेळानें म्हणाला—"तुझ्या बापाला वेडबीड तर नाहीं लागलें? एका श्रीमंताचा जांवई होणार आहेस तूं. चांगला धनयोग आहे. सर्व तुझ्यासमोर हात जोडून उभे राहतील. चल माझ्या बरोबर."

तें ऐकून चमनलालला हा कोणी तरी देवदूतच असावा असें वाटलें. दोघे निघाले. वाटेंत तो गृहस्थ चमनलालला म्हणाला—"जोंपर्यंत कोणी तुझ्या उंची इतका वांकून तुझ्याशीं बोलणार नाहीं तोंपर्यंत तूं कांहीं उत्तर देऊं नकोस."

त्या मुलाला आपल्या घरीं बसायला सांगून तो भीमसेनच्या घरीं गेला व त्याच्या

बायकोला म्हणाला–"वहिनी! पहा तुमच्या मुलीजोगता असा सुंदर वर पाहून आणला आहे कीं तुम्ही पाहून थक्कच व्हाल. होय, पण थोडा ठेंगणा आहे."

"ठेंगणा असला म्हणून काय झालें? बरेंच झालें. सांगितलेलें ऐकेल तरी." राजेश्वरी म्हणाली.

"अगदीं कसे! माझ्या तोंडांतलेच शब्द काढून घेतले आणखी हें पहा वहिनी, त्याच्याजवळ वांकून बोलल्याशिवाय नाहीं उत्तर देत तो. ठेंगणा आहे ना जरा, म्हणून!" तो गृहस्थ म्हणाला.

"त्यांत कांहीं हरकत नाहीं. जरा वांकून बोललें कीं झालें." राजेश्वरी म्हणाली.

मुलाला पाहिलें व राजेश्वरीला मुलगा पसंत पण पडला. लग्नमंडपांतच जांवयावर आपला अधिकार गाजवूं लागली ती. परंतु त्यानें तिची पर्वा केली नाहीं. वांकून ती त्याच्याशीं बोलली नाहीं तोंपर्यंत त्यानें उत्तर पण दिलें नाहीं. लग्न झालें व वर-वधूला देवाच्या दर्शनाला घेऊन गेले.

वाटेंत तिनें मुलगा ठरवून देणाऱ्या माणसाला बोलावून विचारलें–"काय हो भाऊजी! नेहमीं का असें वांकून बोलावें लागणार? त्रास आहे बुवा."

सर्व देवळाच्या दारांत पोंचले. दार लहान व थोडें ठेंगणेंच होतें. सर्व वांकून आंत गाभाऱ्यांत गेले. पण चमनलाल वांकल्याशिवायच आंत गेला.

"पाहिलेंत तो देवासमोर देखील आपली मान वांकवीत नाहीं. मग आपल्यासमोर वांकवील का?" मुलगा ठरवून आणणारा माणूस म्हणाला. तें ऐकून राजेश्वरीच्या तोंडाला कुलूप पडलें.

सूज्ञ सत्यप्रिय

चित्रपूरच्या ग्रामदेवीच्या देवळांत सत्यप्रिय नांवाचा एक पुजारी होता. गांवांत कोणाचें भांडण झालें कीं लोक त्याच्याकडे निवाडा सांगायला धांवत. तो कधीं कोणा-कडून याबद्दल मोबदला घेत नसे.

त्याची प्रसिद्धी राजाच्या कानावर देखील गेली. राजानें त्याची परीक्षा घेण्या-साठीं मंत्र्याचा सल्ला घेतला व वेश पालटून देवळांत गेला. पूजा करून देवासमोर जें कांहीं ठेवावेंसें वाटलें तें ठेवून राजा व मंत्री पुजाऱ्याचा निरोप घेऊन परतले.

त्या गांवचे गांवकरी जवळच्या रानांतून लाकडें तोडून आणीत. एकदां एक जण लाकडें फोडून आणीत असतां त्याला एका झाडाखालीं एक ज्योतिषी दिसला. त्यानें त्याला हात दाखवून आपलें भविष्य विचारलें.

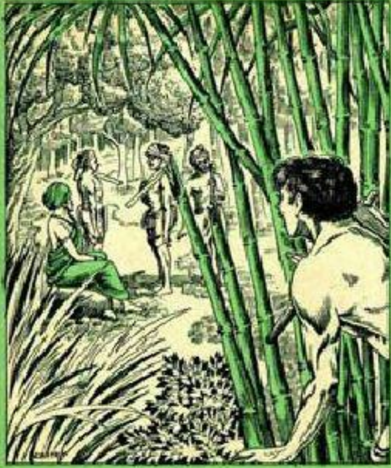
ज्योतिषी म्हणाला–"हें पहा, मी आपल्या मंत्रबळानें तुला एक दृश्य दाखवतों. नंतर मी विचारल्या प्रश्नाचें तूं ठीक ठीक उत्तर दिलेंस तर मी तुझें भविष्य सांगूं शकेन." तो मनुष्य त्या गोष्टीस कबूल झाला.

पाहतां पाहतां त्याला डोळ्यासमोर एक सुंदर राजवाडा दिसला. इतक्यांत आकाश गडगडूं लागलें व विजा चमकूं लागल्या आणि त्याच्या पाठोपाठ मुसळधार वृष्टी होऊन तो राजवाडा एकाएकीं कोसळला.

"याचा अर्थ काय?" ज्योतिष्यानें त्याला विचारलें.

"मला नाहीं माहीत, तुम्हीच सांगा!" तो मनुष्य म्हणाला.

"तर मग तेंच तुझें भविष्य समज!" असें सांगून ज्योतिष्यानें त्याला एक दगडाची

मूर्त करून टाकलें. थोड्या वेळानें त्याच वाटेनें जाणाऱ्या आणखी एका माणसानें त्या ज्योतिष्याला त्याचें भविष्य विचारलें. ज्योतिष्यानें पहिल्या माणसाला सांगितल्या-प्रमाणें मंत्रबळानें एक दृश्य दाखविलें. या खेपेस त्याला एक हजार फूट उंच असा एक वृक्ष दिसला. त्या झाडावर एक मोठा ससाणा आला आणि झाडावर बसलेल्या लहान लहान पक्ष्यांना खाऊं लागला.

ज्योतिष्यानें त्या माणसाला त्याचा अर्थ विचारला. तो म्हणाला—"मला नाहीं माहीत, तुम्हीच सांगा!"

तो देखील एक दगडी पुतळा झाला.

आणखी थोड्या वेळानें तिसरा मनुष्य त्याच वाटेनें आला. त्यानें त्या ज्योतिष्याला आपला हात दाखविला. तेव्हां ज्योतिष्यानें त्याच्या पूर्वी आलेल्या दोघांच्या पुतळ्यांकडे बोट दाखवून एक दृश्य त्याला दाखविलें.

त्याला एक म्हातारा दिसला. त्याच्या पाठीवर एक मोठें ओझें होतें व तें त्याला उचलवत नव्हतें. तरी तो झाडाखालच्या काटक्या गोळा करण्यासाठीं वांकत होता व पुन्हां उभा राहून त्या काटक्या मोळीत खुपसत होता. शेवटीं तो म्हातारा एका-एकीं खालीं पडला.

त्या दृश्याचा अर्थ देखील तो मनुष्य पहिल्या दोघांप्रमाणेंच सांगूं शकला नाहीं. म्हणून तो देखील दगड झाला.

तें दृश्य एका चवथ्या लाकूड तोड्यानें दुरून पाहिलें व तो तेथून घाबरून पळूनच गेला. गांवभर बातमी पसरली कीं रानांत एक मांत्रिक झाडाखालीं बसलेला आहे व भविष्य सांगण्यासाठीं जो कोणी त्याच्याकडे जातो त्याला तो दगडाची मूर्त करून टाकतो. गांवकऱ्यांपैकीं कांहीं निधड्या छातीचे लोक सरळ तो ज्योतिषी बसला

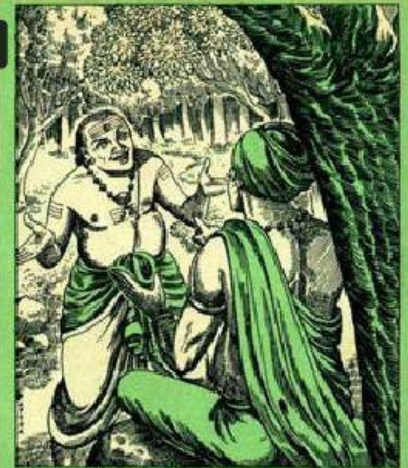
होता तेथें गेले आणि त्याला त्यांनीं विचारलें—"बोल, कोण तूं? येथें तुझें काय काम?"

तो म्हणाला—"मी ज्योतिषी आहें. भविष्य विचारणाराला मी एक दृश्य दाखवितों व त्याचा अर्थ विचारतों. ठीक अर्थ सांगणाराला मी त्याचें भविष्य सांगतों. जो कोणी अर्थ सांगूं शकत नाहीं ते यासारखे दगड होऊन जातात."

तें ऐकून सर्व घाबरून गेले व मागें परतले. सत्यप्रियकडे येऊन म्हणाले—"आतां तूंच कांहीं मार्ग काढ!"

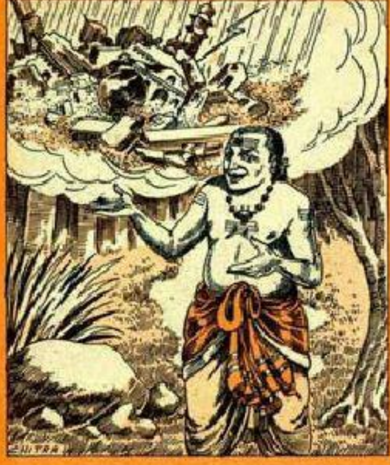
"पाहातों मी, घाबरूं नका!" सत्यप्रिय त्यांना म्हणाला आणि त्यानें त्यांच्या मनाचें समाधान करून देऊन त्यांना परत घरीं पाठविलें. दुसऱ्या दिवशीं तो त्या ज्योतिष्याकडे गेला. तो त्याला म्हणाला—"ज्योतिषीबुवा! सर्व गांवकरी घाबरून गेले आहेत. या दगडांच्या मूर्तींना पुन्हां मनुष्य रूप देऊन त्या बिचाऱ्यांचें रक्षण करा." सत्यप्रियनें विनंति केली.

तें ऐकून मांत्रिक म्हणाला—"तूंच या गांवचा मुख्य नायक आहेस का? सर्व भीत असतां तूंच एकटा येऊन माझा एवढा

आदर करीत आहेस याचें कारण काय? हा खोटा विनय मला नाहीं आवडत व असल्या माणसांची डाळ येथें शिजत नाहीं."

"खोटा विनय नाहीं ज्योतिषीबुवा. मला देखील थोडें ज्योतिषशास्त्र कळतें व मंत्रतंत्र येतात. तुम्हांला पाहाल्यावर तुमच्या-विषयीं माझ्या मनांत राग उत्पन्न झाला नाहीं. कारण तुमच्या मनांत मला दुष्टपणा दिसत नाहीं. दुष्टपणा असता तर तुम्ही त्यांना दगड करून टाकण्याऐवजीं भस्मच करून टाकलें असतें. दुष्टपणा वाटण्यासारखें तुमच्याकडे आहे तरी काय असें? म्हणून

तुमच्या विषयीं माझ्या मनांत आदर उत्पन्न झाला आहे व म्हणूनच मी तुमच्याजवळ विनंति केली." सत्यप्रिय म्हणाला.

"ठीक! तरमग तुला आपलें भविष्य पहावयाचें आहे का?" ज्योतिष्यानें विचारलें.

"नाहीं बुवा!" सत्यप्रिय म्हणाला.

"सर्व जग ज्या साठीं तळमळतें तें भविष्य जाणण्याची तुझ्या मनांत इच्छा नाहीं? जगाचा वीट आला आहे का तुला?" ज्योतिष्यानें विचारलें.

सत्यप्रिय म्हणाला–"वैराग्य वाटण्याचें कारणच काय? देवानें या जगांत जन्माला आणून आमचें भविष्य अदृष्ट ठेवलें तें कांहीं कारण असेल म्हणूनच. मग अशा भवितव्याविषयीं औत्सुक्य दाखविणें चुकीचें आहे, असें मला वाटतें."

"ठीक! या तीन शिलामूर्तींना पुन्हां मनुष्यरूप मिळावें एवढेंच तुला पाहिजे नाहीं का? तसें असेल तर या तिघांनीं जें जें दृश्य पाहिलें त्यांचा अर्थ तूंच सांग. तुला देखील त्यांचा अर्थ सांगतां आला नाहीं तर त्यांच्या रांगेला तुलादेखील उभें रहावें लागेल." ज्योतिषी म्हणाला.

"मला कबूल! बोला, काय प्रश्न आहे तुमचा?" सत्यप्रियनें विचारलें.

तेव्हां मांत्रिकानें मंत्रबळानें तें पहिलें राजवाड्याचें दृश्य दाखविलें व त्याचा अर्थ विचारला.

सत्यप्रिय म्हणाला–"या राजवाड्यांत सर्व सुखसोयी आहेत. परंतु त्याचा पाया डळमळीत आहे. म्हणून पाऊस पडल्याबरोबर तो राजवाडा कोसळला. अशाच तऱ्हेनें मनुष्याचें आयुष्य सत्संगाच्या बळकट पायावर आधारलेलें नसेल तर दुष्ट लोक त्याच्या जीविताचें मातेरें केल्याशिवाय राहणार नाहींत." तें उत्तर संपल्याबरोबर पहिली मूर्ति हलली व तो पहिला लाकूडतोड्या जिवंत झाला.

मांत्रिकानें दुसरें दृश्य दाखवून सत्यप्रियला त्याचा अर्थ विचारला.

"झाडावर बसलेले सर्व लहान लहान पक्षी भोळ्या भावड्या लोकांसारखे आहेत व त्यांची शिकार करणारा ससाणा म्हणजे दुष्ट अत्याचारी. जगांत हेंच चालू आहे. एक मनुष्य हजारों मनुष्यांचें शोषण या जगांत करीत आहे." त्यानें तें उत्तर दिल्याबरोबर दुसरा मनुष्य जिवंत झाला.

तिसरें दृश्य पाहून सत्यप्रिय म्हणाला–"हा मनुष्यस्वभाव आहे. मनुष्यास या जगांत स्वतःचें आयुष्य भाररूप झालें असून देखील त्याचा मोह व आशा सुटत नाहीं. जो वेळींच जगाच्या मोहपाशांतून स्वतःला मुक्त करून घेतो, तोच ज्ञानी!" सत्यप्रियनें एवढें म्हटल्याबरोबर तो तिसरा मनुष्य देखील जिवंत झाला.

मांत्रिक हंसत स्मित करून म्हणाला–"सत्यप्रिय! तूं स्वतःचें भविष्य विचारलें नसलेंस तरी मी तुझें भविष्य वर्तवून ठेवतों. ऐक, उद्यां तुला राजा दरबारांत बोलावील व तुझा दरबारांत सत्कार करील. तुझ्या योग्यतेची परीक्षा करण्यासाठींच राजानें मला नेमलें होतें. मी ज्योतिषी नसून एक मांत्रिक आहें. उद्यां तुला राजानें बोलावणें पाठविलें कीं तूं राजाच्या दरबारांत अवश्य जा."

राजानें दुसऱ्या दिवशीं सत्यप्रिय याला दरबारांत बोलावून त्याचा सत्कार केला. तेव्हां पासून सत्यप्रियची कीर्ति राज्यभर पसरली.

दोन शहरें

एका जहाजाच्या व्यापाऱ्याकडे वामान्ग नांवाचा एक गुलाम होता. त्यानें आपल्या मालकाची प्रामाणिकपणानें कित्येक वर्षें सेवा केली व त्यामुळें व्यापाऱ्याला त्याच्या धंद्यांत पुष्कळ फायदा झाला. अशा स्वामिभक्त गुलामाला गुलामींतून मुक्त करण्याचें ठरवून तो त्याला म्हणाला—"वामान्ग! मी तुला एक जहाज बक्षिस देतों. आज पासून तूं स्वतंत्र आहेस. पुढील आयुष्य सुखानें घालव."

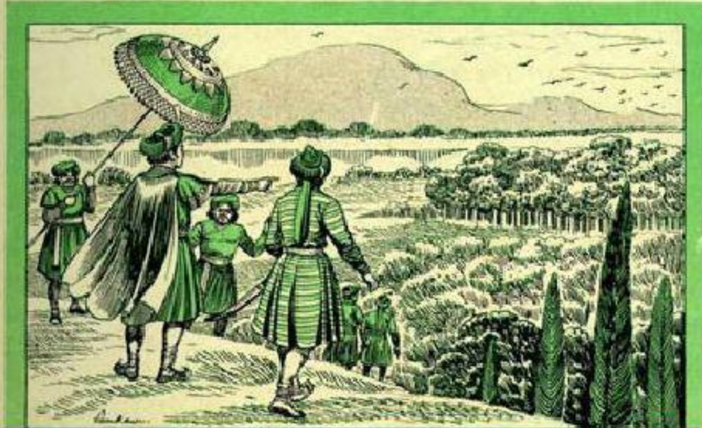
वामान्गनें आपल्या मालकाचे आभार मानून व्यापार करायला सुरवात केली. त्याला पहिल्याच खेपेस यश मिळालें नाहीं. समुद्रांत वादळ आलें व त्याचें जहाज मालासकट बुडलें. खलाशी देखील पाण्यांत बुडून गेले. ईश्वराची कृपा म्हणूनच वामान्ग एकटा वांचला. तो पोहून किनाऱ्याला आला.

तें एक बेट होतें. वामान्ग पाहण्यासाठीं निघाला. त्याला एक नगर दिसलें. बाजार पेठेंत लोकांची गर्दी होती. वामान्गला असें वाटलें कीं लोक जणुकांहीं त्यालाच भेटण्यासाठीं एकत्र झाले आहेत. तो जवळ आल्याबरोबर "महाराज की जय!" असा जयघोष लोकांनीं केला. वामान्ग चकित होऊन स्वतःशींच म्हणाला—"हे लोक मला पाहून कोणी दुसराच समजून जयजयकार करीत आहेत."

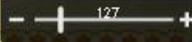
लोक त्याच्या चारी बाजूला घोळका करून उभे राहाले. एक सजवलेला हत्ती तेवढ्यांत तेथें आला. लोकांनीं वामान्गला आदरपूर्वक हत्तीवर बसविलें आणि त्याला राजवाड्यांत घेऊन गेले. राजवाड्यांत त्यानें आंघोळ केल्यावर त्याला राजवस्त्रें देण्यांत आलीं."

त्यानें लोकांना विचारलें—"मला राजा करून घेण्याचें कारण काय? मी तुम्हांला ओळखत नाहीं व तुम्ही मला ओळखत नाहीं. एकाएकीं माझें जहाज समुद्रांत बुडलें व दैवयोगानें मी तुमच्या बेटाच्या किनाऱ्याला येऊन लागलों."

तेव्हां त्या लोकांनीं आपल्या देशाचें वर्णन केलें. बावीस वर्षें त्या देशांत कोणाचेंच नियमित राज्य नव्हतें. आमच्या बेटावर कोणी तरी परदेशी आला. एक राजा असेल तर आम्हीं सुखी होऊं असें त्यानें सांगितलें. राजा निरंकुश होऊं नये असें वाटत असेल तर दर वर्षी राजा बदलावा आणि तो राजा तुमच्यापैकीं कोणी नसून परकीय असेल तर त्याचा राज्य कारभार निष्पक्ष राहील असें त्यानें सांगितलें होतें. तेव्हांपासून आम्ही आमच्या देशांत असा कोणी अनोळखी परदेशी आला म्हणजे त्याला आपला राजा करूं लागलों. एक वर्ष झाल्यावर त्याला आम्ही गादी वरून काढून जवळच्या

सौ. शारदाबाई वाकनीस

रानांत पाठवून देतों व नव्या राजाचा शोध करूं लागतों.

अशा तऱ्हेनें बावीस राजांनीं त्या बेटावर राज्य केलें. बामान्गा तेवीसवा राजा होता.

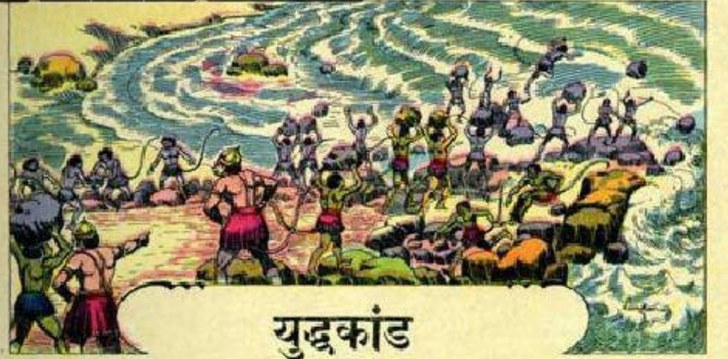
बामान्गाला आतां राज्यसुख काय मिळणार ! त्या बेटा शेजारच्या आणखी एका बेटावर तें रान होतें. त्या बेटावर एका जहाजांत किंवा होडक्यांत बसून जावें लागे.

बामान्गानें सर्व रान नीट पाहून घेतलें. त्या रानांत जिवंत राहणें मनुष्याला अशक्य होतें. परंतु त्या रानांत लाकूड फाटा पुष्कळ मिळे व शेतकीची कामें करायला पुष्कळ सोयी होत्या. झाडें तोडून एक नवीन वसाहत स्थापन करणें देखील शक्य होतें.

बामान्गानें त्याला त्या रानांत पुढें मागें कधीं तरी जावेंच लागणार हें ओळखून त्या बेटावर त्यानें मनांत योजल्याप्रमाणें लागवड करण्यास व फळ झाडें लावण्यास सुरवात केली. एक वर्ष संपत आलें तोंपर्यंत त्या रानांत एका नवीन वस्ती निर्माण झाला. तें नगर इतकें सुंदर होतें कीं तें नगर निर्माण करण्याच्या कामीं ज्या लोकांनीं मदत केली होती त्या सर्वांनीं त्याच नगरांत राहण्याचें ठरविलें.

एक वर्ष संपलें. बामान्गा त्या नव्या नगरींत रहायला गेला. त्याच्या बरोबर जुन्या नगरांतले अनेक नागरिक निघाले. जुन्या नगरांतील लोकांना आपली जुनी वस्ती सोडवेना. म्हणून त्यांनीं मोठी सभा भरवून दोन्ही शहरांचा बामान्गा हाच कायमचा राजा राहील असा ठराव पास केला. तेव्हां पासून बामान्गा दोन्ही नगरांचा राजा झाला.

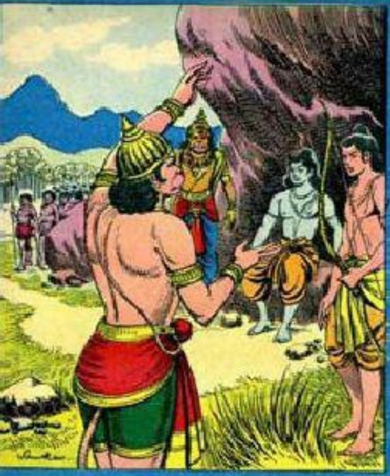

युद्धकांड

मारुतीच्या तोंडून सारा वृत्तांत ऐकून रामाला फार आनंद झाला. तो म्हणाला–"मारुतीनें खरोखरच फार मोठी कामगिरी केली आहे. हें काम फक्त गरुत्मन्त, वायुदेव व मारुती यांच्या कडूनच होण्यासारखें आहे. बाकी कोणीहि तें करूं शकणार नाहीं आणि त्याप्रमाणें मारुतीनें तें केलें. त्यानें लंकेंत सीतेला शोधून काढलें. त्यानंतर बऱ्याच राक्षसांना ठार करून आणि साऱ्या लंकेला आग लावून तो जिवंत परत आला. मारुते! तूं सीतेचें रक्षण केलेंस. तिला माझी येण्याची वार्ता सांगून धीर दिलास. शाबास! तूं माझ्यावर फार मोठे उपकार केलेस. धन्य, धन्य वीरा!" असें म्हणून रामानें मारुतीला मिठी मारली.

नंतर तो सुग्रीवाकडे वळून म्हणाला–"सुग्रीवा, सीतेचा शोध लागला. तेथें जाऊन सीतेला मुक्त करणें आतां सोपें झालें आहे. पण एक मोठी अडचण मला वाटते. मारुती उडी मारून समुद्र पार गेला. पण तें सर्वांना कसें शक्य होईल ?"

सुग्रीव म्हणाला–"समुद्र पार करणें कोणाला शक्य नाहीं आणि समुद्र पार केल्याशिवाय लंकेंत जाणें शक्य नाहीं. मग एकच उपाय आहे. तो म्हणजे समुद्रावर पूल बांधणें. तो कसा काय बांधतां येईल ?"

तपश्चर्या करून व समुद्राला वळवून घेऊन, नाहीं तर त्याला अटवून कोणत्या तरी मार्गानें लंकेत गेलें पाहिजेच." राम म्हणाला.

"मारुते, लंकेची सविस्तर माहिती सांग. सैन्य किती आहे, ठिकठिकाणचा पाहारा कसा काय आहे! नगराचा प्राकार कसा आहे. सर्व, सर्व सांग." राम म्हणाला.

मारुती म्हणाला–"रामराया, लंकेचें जेवढें वर्णन करावें तेवढें थोडेंच आहे. रावणाची प्रजा सुखा समाधानानें नांदत आहे. लंका त्रिकूटपर्वतावर वसलेलें एक फार मोठें शहर आहे. चोहों बाजूनें तट असून चार दिशांना चार मजबूत दरवाजे आहेत. दारावर आठही प्रहर सतत खडा पाहारा असतो. तटबंदी पासून शहर वस्तीपर्यंत मोठा प्राकार आहे. त्यानंतर चोहों बाजूनें खोल खंदक आहे. खंदकावरून जाण्यास लाकडी पूल आहेत. ते यंत्राच्या साह्यानें उचलेले जातात. चतुरंग सैन्य नेहमीं सज्ज असतें.

एवढें असलें तरी मी खंदकावरील पूल मोडून टाकले आहेत. बरेच महाल जाळून उध्वस्त करून टाकले आहेत बऱ्याच पराक्रमी व शक्तिशाली राक्षसांना मारून टाकलें आहे. त्यामुळें लंकेवर स्वारी करणें अगदीं सोपें झालें आहे. मला वाटतें लंका जिंकण्यास आतां फार मोठ्या सैन्याची जरूरीहि नाहीं. आपल्याकडील निवडक वीर तें काम सहजीं करूं शकतील. आतां मुहूर्त पाहून आपण अंगद नलनीलादिकांना आज्ञा द्यावी.

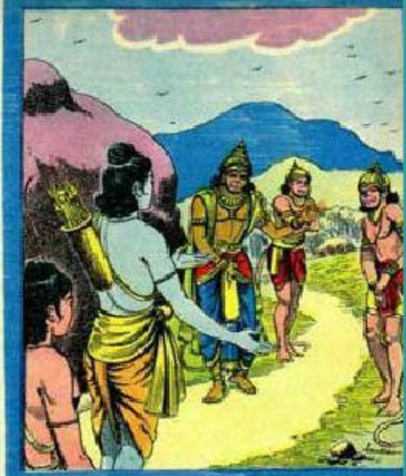
"ठीक आहे. आतां शक्य तेवढ्या लवकरच स्वारी करून लंका ताब्यांत घेतली पाहिजे." नंतर सुग्रीवाकडे वळून राम म्हणाला–"आतांच कूच करून गेलें पाहिजे, सैन्यास सज्ज होण्याची आज्ञा दे. आतांचा मुहूर्त उत्तम आहे. ह्या मुहूर्तावर कार्यसिद्धीचा योग आहे. कारण माझा जन्म पुनर्वसु नक्षत्रावर झाला आहे. आणि आज आहे उत्तरा फाल्गुनी. म्हणजे तें मला अनुकूल असेंच नक्षत्र आहे. वास्तव आज सैन्यासह कूच करणें मला फायद्याचें वाटतें."

नंतर रामानें सेनापती नीलयाला सांगितलें कीं सैन्याला योग्य आदेश देऊन कोणी कोणी काय काय कामें करावयाची नीट समजावून सांग. सैन्याचें संचालन झालें उत्तम तऱ्हेनें पाहिजे.

रामाची आज्ञा शिरोधार्य मानून सुग्रीवानें सेनापती नीलला सैन्य सज्ज करून कूच करण्याची आज्ञा दिली. सर्व वानरें झाडा-वरून डोंगरावरून उड्या मारीत मारीत येऊन हजर झालीं आणि नायकाच्या इशाऱ्यावर-प्रमाणें दक्षिणेकडे चालूं लागली.

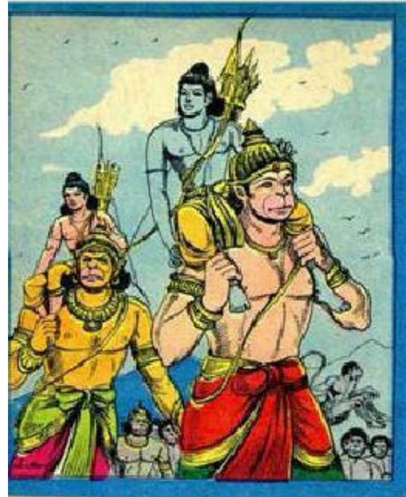
फार दूरचा प्रवास असल्यानें मारुतीनें रामाला व अंगदानें लक्ष्मणाला खांद्यावर घेतलें. त्यांच्या मागें पुढें सारी वानरसेना रावण वधाची गर्जना करीत चालूं लागली.

पराक्रमी वानर श्रेष्ठ ऋषभ, नील, कुमुद वगैरे आघाडीवर राहून मार्ग व्यवस्था करीत होते.

जात असतां वाटेंत लक्ष्मण रामाला म्हणाला–"राक्षसांच्या मूळ नक्षत्रावर धूम-केतूची छाया पडली आहे. तेव्हां राक्षसांचा नाश होण्याची चिन्हें स्पष्ट दिसत आहेत. रावणाचा वध झाला म्हणजे सीतेची सुटका होईल आणि तुम्ही दोघें आनंदानें अयोध्येला परत जाल."

नाचत बागडत, झाडाच्या फांद्या तोडीत, फळें खात, मध पीत, पर्वत, नद्या, जंगलें, पारकरीत वानर सेना महेन्द्र पर्वताच्या पाय-थ्याशीं समुद्र तटापर्यंत येऊन ठेपली. तेथें राम, लक्ष्मण व सुग्रीव पर्वतावर चढून

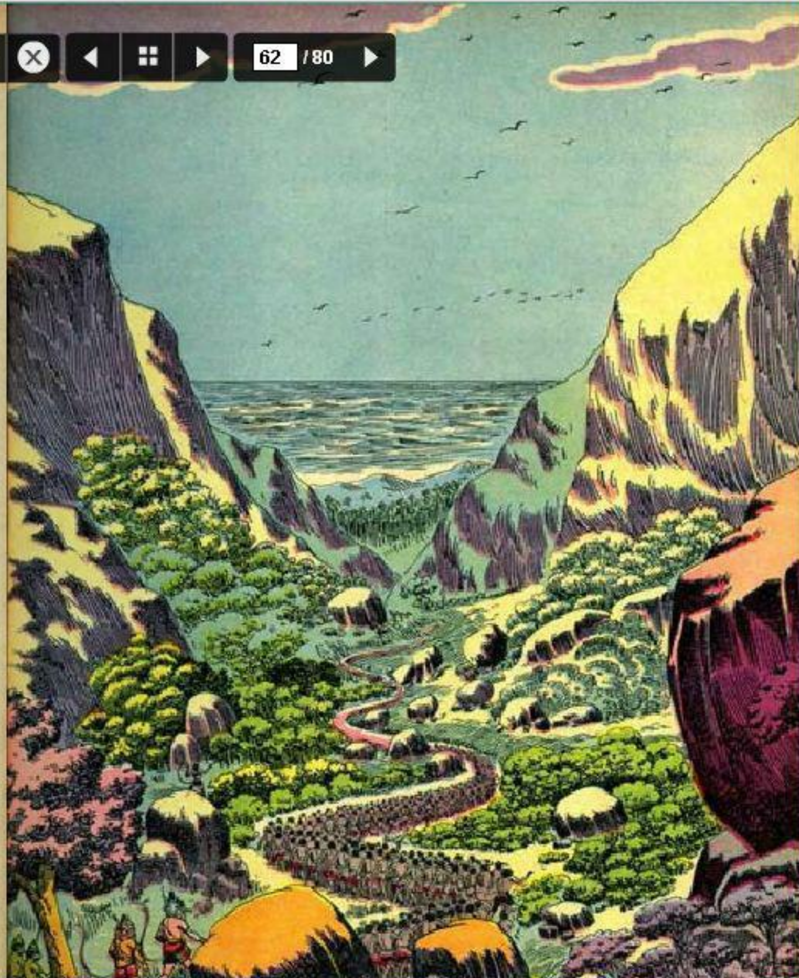

टेहळणी करून आले. नंतर किनाऱ्यावरून निरीक्षण केलें. त्यांना समोर अथांग पसरलेला समुद्रच समुद्र दिसत होता. त्याला पाहून सुग्रीव म्हणाला—"आतां हा समुद्र पार करण्याचा कांहीं तरी मार्ग शोधून काढला पाहिजे." नंतर सुग्रीवानें सर्व सैन्याला आज्ञा दिली कीं पुढील आज्ञा होईपर्यंत सर्वांनीं येथेंच बसावें, आणि प्रत्येकानें आपल्या तुकडीच्या आसपासच राहावें. भिण्याचें कांहीं कारण नाहीं. कारण शत्रूपासून रक्षण करण्यासाठीं शूर शिपाई नियुक्त केले आहेत.

विश्राम करण्याची आज्ञा होतांच सर्व वानर इकडे तिकडे हिंडून ओरडा करूं लागले. त्याच्या त्या ओरड्यापुढें समुद्र गर्जनासुद्धां फिकी पडली. त्या सर्व वानरांची व्यवस्था पाहण्याचें काम नीलनें स्वतःकडे ठेविलें व रक्षणाचें काम मैन्द आणि द्विविद यांच्याकडे सोपविलें.

राम लक्ष्मण दोघेहि त्या अथांग सागराकडे पाहात उभे होते. सागराचा विस्तार पाहून तो तरून जाणें त्यांना दुरापास्त वाटत होतें. ते दोघे खिन्न होऊन समुद्राकडे पहात होते. अशा स्थितींत सीतेच्या वियोग दुःखानें राम विह्वल झाला. लक्ष्मणानें त्याला बराच धीर देऊन समजाविलें व सूर्यास्त होत असलेला दाखवून त्याला सायं संध्या करण्याची आठवण करून दिली.

लंकेंतून मारुती निघून गेल्यानंतर रावणाला विचार पडला कीं हा मारुती रामाला घेऊन आल्यावर काय होईल. त्यानें आपल्या श्रेष्ठ राक्षसांना बोलाविलें व म्हणाला—"लंका उंच अशा त्रिकूट पर्वतावर आहे. अथांग पसरलेला सागर सर्व बाजूनें तिचें रक्षण करीत आहे. संरक्षक दलसुद्धां सतर्क पाहारा देत आहे. एवढें असून सुद्धां

क्षुल्लक एक माकड समुद्रावरून उडीमारून येथें आलें. आपल्यांतील कांहीं वीर राक्षसांशीं युद्ध करून त्यानें त्यांना मारून टाकलें. नगराची व वनवाटिकांची नासधूस केली आणि शेवटीं सर्व लंकेला आग लावून अशोकवनांत सीतेची भेट घेऊन तें निघून गेलें. आतां राम सुग्रीवाच्या वानर सेनेसह आपल्यावर चालून येईल. रामाच्याबरोबर त्याचा भाऊहि असेल. शिवाय आणखीहि बलाढ्य वानरें आपापल्या सैन्यासह त्याच्या मदतीला येतील. राम! अचाट शक्ति आहे त्याच्या अंगांत. तो आपल्या बळानें समुद्राला आटवून टाकील आणि त्याचें सैन्य धाडधाड करीत लंकेंत शिरेल. ह्या सर्व संकटांतून लंकेचें रक्षण करणें अगदीं जरूरी आहे. विचार करून सांगा, ह्यावर आतां काय उपाय करावा तो."

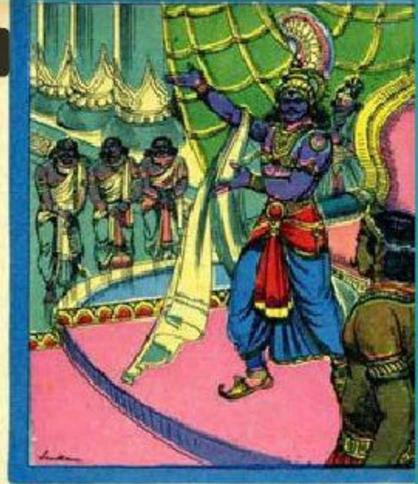
ह्यावर वयोवृद्ध अनुभवी राक्षस रावणाला धीर देत म्हणाले—"राक्षसाधिपते, असें निराश होण्याचें कारण नाहीं. आपल्या जवळ अतुल सैन्यबळ आहे. अनेक शूर वीर आपल्या सैन्यांत आहेत. आपण स्वतः तिन्ही लोकांत पराक्रम गाजवून आला आहांत. यक्ष, कुबेरांच्याकडून पुष्पकविमान घेऊन आला आहांत. वासुकी, तक्षक वगैरे नागराज आपल्या आधीन आहेत. अपार शक्तिवान कालकेयाला सुद्धां आपण हारविलें आहेत. वरुण, यम आपल्या आधीन आहेत. सर्व देवांच्यावर आपले अधिराज्य आहे. मग आपण एवढें चिंतित कां! शिवाय महेश्वर यज्ञ करून वर प्राप्त करून आलेला आपला पुत्र इंद्रजित, प्रत्यक्ष देवेंद्राला बांधून लंकेला आणणारा तो. तो एकटाच वास्तविक त्या रामाचा व त्याच्या सैन्याचा पराभव करण्यास पुरे आहे. आपण ती व्यर्थ चिंता सोडावी. विसरून जा त्या माकडाला.

त्याला काय कल्पना आपल्या पराक्रमाची आणि शस्त्र व सैन्यबळाची."

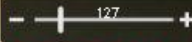
एकाचें बोलणे संपतांच प्रहस्त नांवाचा दुसरा राक्षस उठला व म्हणाला—"आम्ही देव मानवांना, गंधर्व पिशाच्चांना जिथें भीत नाहीं तिथें ह्या वानरांचें काय भय! मी त्यावेळीं बेफिकीर होतों म्हणून. नाहींतर काय त्या हनुमानाची छाती होती लंकेंत पाऊल टाकण्याची. आपण आज्ञा करा. मी सर्व वानरांना यमलोकीं पाठवितों.

दुर्मुख म्हणाला—"त्या उद्दण्ड मारुतीनें आमच्या राजाचा भारी अपमान केला आहे. त्याला क्षमा करणें शक्य नाहीं. आज्ञा करावी महाराज! एकटा सर्व वानरांचा नाश करून येतो मी."

वज्रदंष्ट्र दांत ओठ चावून गदा हवेंत फिरवून, आवेशानें पुढें येऊन म्हणाला—"हूं! त्या मारुतीला काय घेऊन बसलात. तो तर रात्रीच्या वेळीं चोरासारखा आला होता. होती का त्याची हिम्मत दिवसा राजरोस यायची! आज्ञा असेल तर हा मी निघालों. राम, लक्ष्मण, सुग्रीव सर्वांचा निकाल लावून येतों." थोडा विचार केल्या-

सारखें करून तो पुन्हां म्हणाला—"नाहीं तर आणखी एक उपाय मला सुचतो आहे. कामरूपाला मनुष्यरूप देऊन रामाकडे पाठवून देऊं या व त्याला सांगूं या कीं मी भरताचा निरोप घेऊन आलों आहें. तो भले मोठें चतुरंग सैन्य घेऊन आपल्या मदतीस येत आहे. त्याची वाट पहा. राम भरताच्या मदतीची वाट पाहूं लागला कीं अचानक त्याच्यावर हल्ला करून त्याचें सर्व सैन्य नष्ट करून टाकूं. एवढें झाल्यावर काय रामलक्ष्मण जिवंत राहातील. ते आपणच आपला देहत्याग करतील."

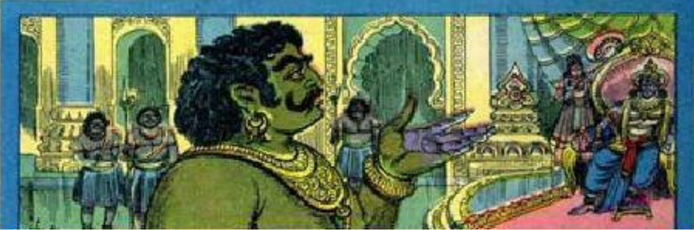
ह्याच्या मागून कुंभकर्णाचा मुलगा निकुम्भ उठला आणि म्हणाला—" काका विनाकारण दुःखी होऊं नका. आम्ही सर्व कशासाठीं आहोंत! आपल्याकडील एक एक वीर सैनिक रामाच्या सर्व सेनेच्या बरोबरीचा आहे. कोणालाहि पाठवा आणि त्याच्या सैन्याचा धुव्वा उडवून येण्यास सांगा. हा आपला पुतण्याहि तें काम शिरावर घेण्यास तयार आहे. फक्त आज्ञा करावी."

वज्रदन्त निकुम्भाला टेकू देत म्हणाला— "बरोबर आहे निकुंभाचें म्हणणें. मी एकेका माकडाला एकेका घासांत खाऊन टाकीन. किती वेळ त्यांना संपवायला."

त्यानंतर आणखी एक राक्षस उठला. त्यानें हातांत एक मोठा धोंडा घेऊन आकाशांत उडवीत म्हटलें—"ह्या शिळा-वृष्टिच्या तडाख्यांत पाहूं बरें कोण वानर जिवंत राहातो तें. हां हां म्हणतां चिरडून टाकतो सर्व वानरसेनेला."

कामरूप राक्षस उघरणें सावरीत आल्या-सारखें दाखवून म्हणाला—" ह्या सर्व राक्षस बांधवांचा पराक्रम आपणांला माहीत आहे. तरी ते म्हणतात तसेंच पण मला वाटतें त्या रामाची थोडी गंमत तरी करून पाहूं. वज्रदंष्ट्रानें सांगितल्याप्रमाणें मी मनुष्य रूपधारण करून जातों आणि रामाला भरताचा निरोप सांगतो. म्हणजे त्याचें सैन्य बेसावध होईल. अशा वेळीं आपण सर्वांनीं मिळून त्याच्यावर हल्ला केला तर क्षणार्धांत आपलें काम होईल आणि कोणा एकट्याला कष्ट होणार नाहींत."

ह्या प्रमाणें सर्वांच्या वल्गना रावणानें ऐकून घेतल्या आणि "नीट विचार करा." असें सांगून आपल्या अंतःपुरांत निघून गेला.

परोपकारी गोपाळ

गोपाळची बायको इंदिरा बाळंतपणासाठीं माहेरी गेली होती. तिला एक मुलगा झाला. गोपाळ गाडींत बसून सासुरवाडी निघाला. तेथें मुलाचें बारसें मोठ्या थाटानें झालें. चांगलासा दिवस पाहून तो बायकोला व मुलाला घेऊन दोन महिन्यांनीं आपल्या गांवीं परत निघाला. संध्याकाळच्या सुमारास ते एका गांवच्या पेठेंत पोंचले. ते एका धर्मशाळेंत एक खोली घेऊन उतरले.

गोपाळ धर्मशाळेच्या विहिरीवर पाणी काढून हात पाय धूत असतां कोणीतरी अनोळखी मनुष्य तेथें धांवत धांवत आला आणि भोंवळ येऊन खालीं पडला. त्याच्या खांद्यावरचें गाठोडें पण खालीं पडलें. गोपाळनें त्याला हात देऊन उभें केलें व त्याचें गाठोडें स्वतः उचलून घेऊन त्याला धर्मशाळेंत घेऊन आला. त्या माणसाचीं ढोपरें व हाताचीं कोपरें खरचटून रक्त-बंबाळ झालीं होतीं.

" कोण रे बाबा तूं! एवढें तुला कसें काय लागलें? असा घाबरल्यासारखा पळत कां होतास!" गोपाळनें विचारलें.

तो म्हणाला—" मी तांदूळ विकत घेऊन येत होतों तेव्हां शिपाई 'चोर चोर' म्हणून ओरडत माझ्या पाठीस लागले. म्हणून पळत होतों. दोनदां पडलों आणि ढोपरें फोडून घेतलीं. माझें घर फार दूर नाहीं. पण मी सरळ घरीं गेलों तर चोर घरांत शिरून माझ्या बायकोला व मुलांना विना-कारण त्रास देतील असा विचार करून मी या बाजूला पळून आलों. सकाळपासून घोटभर पाण्याशिवाय मुलांच्या तोंडांत

अन्नाच्या नांवानें एक दाणा गेला असेल तर शपथ. मी येण्याची वाट पहात असतील बायका पोरें. काय करावें समजत नाहीं."

गोपाळ म्हणाला—"घाबरण्याचें कारण नाहीं. तूं येथेंच कांहीं वेळ विश्रांति घे. तूं आपल्या घराचा पत्ता सांग मी तुझ्या घरीं हें ओझें पोचतें करून येतो."

तो मनुष्य म्हणाला—"फार उपकार होतील तुमचे माझ्यावर. देव तुम्हांला सर्व काळ सुखी ठेवील." असें सांगून त्यानें आपल्या घराचा पत्ता सांगितला.

गोपाळनें इंदिराला जरा बाजूला बोलावून नेऊन सांगितलें कीं या बिचाऱ्याला फार लागलें आहे. थोडें तेल व हळद लाव त्याच्या जखमांना. कोणी त्याच्या शोधार्थ आला तर सांग कीं तो आपल्याच घरचा मनुष्य आहे. नंतर तो ती तांदुळाची मोट घेऊन त्यानें सांगितल्याप्रमाणें त्याच्या घरीं पोचविण्यासाठीं निघाला.

तो निघून गेल्यावर कांहीं शिपाई त्या माणसाचा शोध काढीत तिकडे आले. इंदिरा वऱ्हांड्यांतच उभी होती. तिला त्यांनीं विचारलें—"इकडे कोणी एक तांबडी मोट उचलून घेऊन पळत आलेला पाहिलात का?"

"नाहीं बुवा!" इंदिरा म्हणाली. शिपायांनीं घरांत डोकावून पाहिलें त्यांना घरांत लाल मोट दिसली नाहीं. पण उपरणें पांघरून झोपलेला एक मनुष्य दिसला. त्यांनीं विचारलें—"कोण तो?"

"तो आमच्याच घरचा मनुष्य आहे. तब्येत बरी नाहीं म्हणून पडून आहे." इंदिरा म्हणाली.

ते शिपाई निघून गेले. पण त्याचवेळीं वाटेंत दुसऱ्या शिपायांनीं गोपाळला अडवलें व ती लाल मोट ओळखून व त्यालाच चोर

समजून त्यांनीं त्यालाच कैद केलें आणि ज्याची मोट चोरीला गेली होती त्याला ती मोट नेऊन दाखवून विचारलें—"ही तुमचीच मोट का?" त्या माणसानें आपली मोट ओळखली. पण मोट उचलून नेणारा मनुष्य कोण हें त्याला माहीत नव्हतें. काळोखांत त्यानें त्याला नीट पाहिलें देखील नव्हतें. म्हणून देखील हा मनुष्य तो चोर नव्हे असें देखील तो सांगूं शकला नाहीं.

"का चोरी केलीस?" शिपायांनीं गोपाळला विचारलें.

"मी नाहीं चोरी केली!" गोपाळ म्हणाला.

"चोरीच्या मालसकट सांपडला आहेस आणि वर चोरी केली नाहीं, म्हणतोस?" शिपाई त्याला बडवीत पोलीस ठाण्यावर घेऊन गेले. वाटेंत लोकांची गर्दी जमली. त्यांपैकीं एक म्हणाला—"आज संध्याकाळीं काळोख पडल्यावर धर्मशाळेंत उतरलेला हाच तर मनुष्य दिसतो."

शिपायांनीं त्याला विचारलें—"तूं धर्मशाळेंत उतरला आहेस का?"

"नाहीं बुवा....!" म्हणत गोपाळनें नकारार्थी मान हलविली. शिपायांनीं त्याच्या-

वर चोरीचा आळ आणला या बद्दल गोपाळला तितकेंसे वाईट वाटलें नाहीं. पण सकाळ पासून त्या माणसाच्या उपाशी बायकापोरांची काय गत झाली असेल हा एकच विचार त्याच्या मनांत येत होता.

पोलीस ठाण्याच्या वाटेवरच धर्मशाळा होती. शिपायांनी धर्मशाळेच्या वऱ्हांड्यांत इंदिराला उभी पाहून तिला त्यांनी विचारलें—"ही कोण, आहे का ओळखीच तुमच्या?"

त्यावर गोपाळ म्हणाला—"चोर समजून तुम्ही धरून घेऊन चालला आहां, मग प्रत्येकाला मी कोण हें विचारण्याची गरज?"

इंदिरानें पतीचें तें उत्तर ऐकलें व त्याचा अर्थ समजून ती म्हणाली–"मला नाहीं माहीत कीं हे कोण!"

शिपाई गोपाळला घेऊन पोलीस ठाण्यावर गेले. तें सर्व पाहून खरा चोर बाहेर आला. त्याला पाहून इंदिरानें विचारलें–"तूं कां बाहेर आलास आणि कोठें निघालास?"

"तूं आणि तुझा पति लक्ष्मीनारायणासारखे मला दिसतां. मीच चोर आहें. मुलांबाळांचीं भुकेनें वाळलेलीं तोंडें पाहून मला राहवलें नाहीं व मी चोरी केली. तुझ्या पतीनें व तूं माझ्यावर जे उपकार केलेत त्याबद्दल मी असा विश्वासघात कसा करूं शकेन?" असें सांगून तो पोलीस ठाण्याकडे निघाला.

"पोलीस ठाण्यावर नांवगांव विचारतां गोपाळ म्हणाला–"तुम्हांला चोरीचा माल माझ्या हातांत सांपडला, मी चोर आहे. मला द्या शिक्षा द्यावची असेल ती. इतर गोष्टींची चवकशी कशाला?"

इतक्यांत खऱ्या चोरानें येऊन त्यानें चोरी केली असल्याचें सांगितलें.

कोतवालानें गोपाळला विचारलें–"तूं चोरी केली म्हणतोस तर मग हा कोण?"

"मालक, मी याच गांवचा राहणारा. हे परगांवचे राहणारे आहेत. धर्मशाळेंत उतरले आहेत. चोरी मीच केली." खरा चोर म्हणाला.

कोतवालाला शिपायांवर राग आला. त्याला खरी परिस्थिति ओळखायला वेळ लागला नाहीं. तो शिपायांना म्हणाला–"दोन जण स्वतः म्हणत आहेत कीं मी चोरी केली. तुमच्याकडे साक्षी पुरावा कांहीं आहे का? खरा चोर तिसराच कोणी असायचा." असें सांगून त्यानें दोघांना सोडून दिलें.

३१. प्राचीन माया स्तंभ

कोलंबसनें अमेरिकेचा शोध लावण्यापूर्वीच कित्येक शतकांपासून तेथें एका जातीच्या सभ्यतेचा विकास झालेला होता. त्या सभ्यतेचें नांवच माया सभ्यता. रेड इंडियन लोकच त्या सभ्यतेचे वारस होत. त्यांची भाषादेखील मूळ माया भाषेच्या सारखीच आहे.

ग्वाटेमाला, दक्षिण मेक्सिको, पुराग्वे, होन्डयुरास इत्यादि देशांत प्राचीन माया नगरी उपलब्ध झाल्या आहेत. ज्या ठिकाणी हीं नगरें वसलीं होतीं तेथें आज दाट अरण्यें आहेत.

प्राचीन उत्खननाचें कार्य करणाऱ्या संशोधकांनीं माया नगरींचा शोध लावला आहे आणि त्यांच्या सभ्यतेविषयीं पुष्कळ गोष्टींवर प्रकाश पाडला आहे.

माया सभ्यता शेतकीच्या धंद्यावरच मुख्य करून अवलंबून होती. त्यांचें ज्योतिष शास्त्राचें ज्ञानपण फार उन्नत असें होतें. सभ्यतेचा विस्तारपण फार झालेला होता.

बाजूच्या चित्रांत दिलेला स्तंभ एक हजार वर्षांपूर्वीचा आहे. आज देखील तो चांगल्या स्थितींत आहे. आज जे माया स्तंभ जागोजागीं आढळतात त्यांत हाच सर्वांत उंच असा आहे.

या स्तंभाच्या जवळपासच्या प्रदेशांत माया सभ्यतेचे अवशेष आढळतात. हा स्तंभ पोर्टो बारियोस आणि ग्वाटेमालाच्या रेल्वे मार्गापासून जवळ आहे.

